æǵΤ¦ Τ æǵÉ æĤğΤğ ġÊá ĚՌ æĠàğ å

ته یوه لنډه کتنه

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	د محمد ګل خان مومند اندو ژوند ته يوه لنډه کتنه
ليکوال:	محمد اسمعيل يون
خپرندوی:	يون کلتوري يون
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
لومړی چاپ:	۱۳۷۳ل کال
دويم چاپ:	۱۳۸۷ل کال
د ليکوال پرله پسې نومره:	( )
د خپرندوی پرله پسې نومره:	( )

WWW.KHOST.AF

نیولیک

ګڼه	سرلیک	مخ
۱	ددې اثر پر دویم چاپ څو خبرې	۱
۲	یادونه	۷
	لومړی څپرکی	
۳	د محمد ګل خان مومند ژوند لیک	۹
۴	پر پښتني فرهنګ د محمد ګل خان مومند...	۱۳
۵	الف- په ژورنالیستیکي او خپرنۍ برخه کې	۱۳
۶	ب- د ادبي ټولنو په جوړونه کې	۱۴
۷	ج-د روزنې او پالنې په برخه کې	۱۵
۸	د- د ژبې په دفتري کولو او رسمي کولو کې	۱۶
۹	د پښتنو په اوسني تاریخ کې د محمد ګل خان مومند...	۱۹
۱۰	محمد ګل خان مومند او پښتونولي	۲۴
	دویم څپرکی	
۱۱	د محمد ګل خان مومند اثار	۳۲
۱۲	الف- په ژبنۍ او علمي برخه کې	۳۳
۱۳	ب- په ادبي برخه کې	۴۵
	دریيم څپرکی	
۱۴	محمد ګل خان مومند د نورو له نظره	۵۰
۱۵	اخځونه	۷۲
۱۶	د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه	۷۹

WWW.KHOST.AF

د دې اثر پر دویم چاپ څو خبرې

وزیر محمد ګل خان مومند د افغانستان د معاصر تاریخ یوه ډېره نومیالۍ او معتبره ملي څېره ده، که د دې هېواد د ټینګښت او ملي هویت د ځلا لپاره په اساسي مانا چا کار کړی، نو یو په کې محمد ګل خان مومند دی. محمد ګل خان مومند د ملي اساساتو یو داسې معمار و، چې تر لسیزو وروسته خطرونه او ګواښونه یې ارزولی شول، په همدې وجه یې د هغو د مخنیوي لپاره پاخه بنسټونه جوړول. محمد ګل خان مومند د یوه افغان ملتپال، ملت رغاند او اندیال شخص په توګه، د دې وطن د خدمت لپاره، څه چې له لاسه کېدل ونه سپمول او د ژوند تر پایه پورې خپلې ملي او اسلامي لارې او ګروهې ته ژمن پاتې شو، خو څومره خدمتونه چې وزیر محمد ګل خان مومند افغاني ټولنې او پښتو ژبې او ادب ته کړي، زموږ ټولنې او په ټولنې کې د فکر، نظر او قلم خاوندانو د هغو یو پر سلمه برخه هم د وزیرصیب حق نه دی ادا کړی، هغه څه چې د وزیرصیب له شان او شخصیت سره مناسب وو، هغه شان وزیرصیب چا نه دی ځلولی او نه یې څېړلی دی، خو لویې ستې او درانه شخصیتونه داسې وي لکه سره زر، څوک یې ستایي او که نه، خو هغه خپل جوهر لري. لوی شخصیتونه هم همداسې دي، د وخت په تېرېدو سره یې ارزښت او اهمیت زیاتېږي، خو دې سره سره ستر شخصیتونه پر اوسني او راتلونکي پښت دا اخلاقي حق لري، چې د هغوی یا د تاند وساتي. پښتانه که څه هم په توره تېره دي، خو په قلم کې یې برخه ډېره ځلنده نه ده، نو ځکه خو یې د خپل دومره لوی خدمتګار په باب هم، داسې څه نه دي لیکلي چې د هغه له شان سره مناسب وي، د هغه شخصیت دې وځلوي او زموږ سترګې دې پرې خوږې شي. زه چې د تحصیل په بهیر کې

WWW.KHOST.AF

وم، نو له یونیم لیکوال، ځینو قومي مشرانو او مخورو شخه مې د وزیرصیب په باب ځیني خبرې اورېدلې وې، هغه وخت وزیر صیب زما په ذهن کې د یوه ایډیال شخص په توګه راڅرګند شوی و، نو کله چې مې پر ۱۳۷۰ل کال د پوهنځي وروستی (اتم سمستر) پیل شو او د پایلیک (مونوګراف) لیکنې په فکر کې شوم، نو ما د وزیرصیب د شخصیت شننه او ارزونه د خپل مونوګراف موضوع وټاکله. کله چې مې پر څېړنه پیل وکړ، نو ډېر کم لیکلي څه مې ترلاسه کړل، نو ډېر زیات خواشینی شوم او فکر مې وکړ، چې دومره لوی شخصیت او زموږ دا ویده حالت. د مونوګراف لیکنې په څو میاشتني بهیر کې مې ذهن له وزیر صیب سره دومره روحي رابطه ټینګه کړه، چې یوه شپه مې خوب ولیده، په خوب کې مې وزیرصیب په داسې یوه حالت کې ولیده چې د اوږو یوې بوجۍ ترڅنګ

ولاړ دی، سپینه او پاکه سوتره ږیره، د اوږو بوجۍ کې لاس کوي، موټی له اوږو ډکوي او ماته یې راکوي. وزیر صیب پر دې ډېر خوشاله دی چې ما د پښتو د خدمت نیت کړی، هغه ما دې کار ته هڅوي، کله چې له خوبه راپاڅېدم، نو د خوب پر مانا او تعبیر پوه نه شوم او نه مې تر اوسه چاته د خوب دا کیسه تېره کړې، خو اوس چې د دې کتابګوټي تر لیکلو اته لس (۱۸) کاله تېرېږي، دا خوب مې د یوه امانت په توګه دلته یاد کړ، زه اوس هم د هغه خوب پر تعبیر نه پوهېږم، خو دومره پوهېږم چې له هغې ورځې بیا تر دې دمه زما کور له غنمو، مېوو او دانو ډک دی او د قحطۍ او

WWW.KHOST.AF

قیمتي په دې دومره اوږده بهیر کې مې د اوړو او غنمو څه کمی نه دی احساس کړی.

دا کتابګوټی ما پر ۱۳۷۰ل کال د خپلې لیسانس دورې د مونوګراف په توګه لیکلی دی او پر ۱۳۷۳ل کال مې په پېښور کې چاپ کړی دی. دا اثر که څه هم یوه ډېره کوچنۍ لیکنه ده، خو هغه وخت هم زما هدف دا و چې وزیر صیب ته د نورو لیکوالو، کلتوري او علمي ټولنو پام راواوړي او له اوسني چاپ مې هم هدف دادی. له نېکه مرغه همداسې وشول، تر هغه وروسته بیا په پېښور کې ((خلیل ادبي جرګې)) د وزیر صیب په اړه یو علمي سیمینار جوړ کړ او ددې سیمینار د لیکنو ټولګه یې هم چاپ کړه او ځینې نورې لویې ورېږې غونډې هم په افغانستان او هم په کوزه پښتونخوا کې وشوې، اوس خو په کابل کې هم د پښتو د همدې بابا په نوم یوه ادبي ټولنه او په مزارشریف کې هم یوه ادبي ټولنه شته او فعالیت کوي، یو شمېر متفرقه لیکنې هم د بابا د شخصیت د ځلونې په باب خپرې شوې دي او بابا ته پام را اوښتی دی. خو تر پښتنو ډېرې هغه ډلې ټپلې او اشخاص چې د هېواد د ملي هویت او یووالي مخالفین دي او د یو شمېر ښکاره بهرنیو هېوادونو او کړیو له خوا یې ملاتړ کېږي، د وزیر بابا د شخصیت پر ضد یې په لسګونو لیکنې کړې او کوي یې. دې ډلو ټپلو ته د وزیر صیب شخصیت ځکه د زغم وړ نه دی، چې هغه د هېواد اساساتو ته داسې خدمت کړی، چې دا ډول عناصر اوس ان د خپلو بهرنیو ملاترو په زور نه شي کولای، دا بنسټونه ړنګ کړي.

هر څومره چې دا ډول ډلې او افغان ضد اشخاص د وزیر صیب د شخصیت پر ضد لیکنې کوي، هغومره موږ ته پته لګي، چې زموږ دې اتل زموږ هېواد ته څومره خدمتونه کړي دي. دا همغه سره زر دي، چې د وخت په تېرېدو یې ارزښت او اهمیت نور هم زیاتېږي. اوس نو زموږ

WWW.KHOST.AF

لیکوالو ته په کار دي، چې د وزیرصیب ټول چاپي او ناچاپ اثار سره راټول او خوندي کړي، هم یې چاپ کړي او هم یې د انټرنټ څپو ته وسپاري، چې د مرګ د بلا له خطره خوندي شي. د دې ترڅنګ زموږ لیکوالو او علمي ټولنو ته په کار دي، چې د وزیر صیب د اندوژوند پر بېلابېلو اړخونو څېړنه وکړي او د هغه له اند دود څخه د اوسني او راتلونکي نسل د روزنې لپاره د روښانه مشالونو په توګه کټه واخلي. زموږ یو زیات شمېر قومي مخورو، مشرانو، د فکر او قلم خاوندانو او سیاستوالو سره د وزیر صیب ګڼې خاطرې شته، د دې خاطرو او پخو خبرو خوندي کول په کار دي او له هغو څخه الهام اخیستل.

لکه څنګه چې د مخه مې یادونه وکړه، دا اثر چې تاسې یې ګورئ، زما د لیسانس دورې پایلیک دی، پر ۱۳۷۰ کال لیکل شوی او پر ۱۳۷۳ ل کال چاپ شوی، دویم چاپ کې مې څه خاص تغیرات نه دي راوړي، یوازې یو نیم ځای کې چې املایي، انشایي او چاپي تېروتنې وې، همغه مې سمې کړې، نور مې لیکنه د خپل همغه وخت د ارزښت له مخې په خپل شکل پرې ایښې ده. له ګران ورور ښاغلي حاجي خان محمد منګل څخه، چې له ما سره یې په ګڼو فرهنګي چارو کې مرسته او همکاري کړې او دا اثر یې په خپل لګښت لومړی ځل چاپ کړی، مننه لازمي بولم او همدارنګه نورو هغو ټولو دوستانو ته چې د دې اثر په لومړي او دویم چاپ کې یې مرسته کړې، کوروداني وایم.

د هېواد د ملي کلتور د ښېرازۍ په هیله
په درنښت
پوهندوی محمد اسمعیل یون
کابل- افغانستان
ارګ- د جمهوري ریاست ماڼۍ
د ۱۳۸۷ ل کال د سلواغې ۱۸مه

WWW.KHOST.AF

محمد ګل خان مومند زموږ د هېواد د معاصر سياسي تاريخ او فرهنګ په اتلو څېرو کې يوه وتلې او ځلنده څېره ده. محمد ګل خان مومند نه يوازې د هېواد د خپلواکۍ په ګټلو کې خپل کارنده رول ترسره کړی، بلکې د تيارو او جهالت (سقاوي واکمنۍ) په له منځه وړلو کې يې هم د يادونې وړ رول ترسره کړی دی. وزير محمد ګل خان مومند د هېواد د بهرنيو او کورنيو دښمنانو نيتونو ته په ډېره ځيرتيا متوجه و، نو ځکه خو يې د ځينو نورو بادرکو پښتنو مشرانو له ايډيالونو سره سم پښتانه په شمال کې د يرغلګرو پر وړاندې د يوه سپر په توګه ودرول او د تجزيه غوښتونکو هيلې يې له خاورو سره برابرې کړې.

وزير صيب نه يوازې د هېواد سياسي ژوند ته متوجه و، بلکې اقتصادي او فرهنګي مسايلو ته يې هم ځانګړې پاملرنه لرله. هغه پښتانه د ښاري کېدنې او نوي اقتصادي سيستم له جوړښت سره اشنا کړل او هم يې د فرهنګ دروازې ورته خلاصې کړې او د يوه مخکښ فرهنګي جريان پر روزلو يې پيل وکړ، پښتنو ته يې دا حق حاصل کړ چې په خپل هېواد کې په خپله ژبه ليک او لوست وکړي، خو د پښتنو د دومره لوی خدمتګار له دومره سترو وياړنو او خدمتونو سره سره تراوسه پورې د هېواد په خپرونو کې د هغه په باب ډېر هغه څه چې لازم وو، چا نه دي ليکلي، خو زموږ د ولس د ځينو مخورو او روښانفکرانو په زړونو او ذهنونو کې د هغه په باب ډېر څه شته چې تراوسه لا د کاغذ پر مخ نه دي راغلي. ما غوښتل چې د دغو مخورو يادونه، خاطرې او خبرې اترې له ذهنونو څخه د کاغذ پر مخ لوستونکو ته وړاندې کړم، خو په دې دوو کلونو کې د هېواد حالات داسې راغلل، چې د ژوند د چارو د ډېرو برخو توازن ګډوډ شو، نو په دې وجه د هغو کسانو ليدنه

WWW.KHOST.AF

کتنه راته ګرانه شوه چې ددې کار لپاره ضرور وو. له دې کبله زما نیمګړې زیار نیمګړی پاتې شو. هیله لرم چې درانه لوستونکي او د محمد ګل خان مومندبابا د پتمنې لارې لارویان او مینان به زمونږ د عذر دا تکی له پامه ونه غورځوي.

په درنښت
په تو له پښتنه مینه
اسمعیل یون
۲۰/۵/۱۳۷۳
پېښور

WWW.KHOST.AF

د محمد ګل خان مومند ژوند لیک

((ښاغلی محمد ګل خان د محمد خورشید غونډ مشر زوی، د مومن خان لمسی، د عبدالکریم کړوسی په قوم حسین خېل مومند دی. د ۱۳۰۳هجري قمري کال د روژې میاشتې پر ۱۳ ورځ د کابل د اندرابیو په کوڅه کې زېږېدلی دی. لومړنی زده کړه او دود علوم یې په خصوصي ډول له پوهانو څخه لوستي دي)).

پر ۱۳۲۷هـ ق کال د حربي ښوونځي په دویم ټولګي کې د زده کوونکي په توګه شامل او تر پنځه کلنې تعلیمي دورې نه وروسته بریالی فارغ شو او د اردلانو په غونډ کې د توپچي ځانګې د قوماندان په حیث وټاکل شو. په دغه شاهي ټولګي کې یې له یوې خوا کنډک ته درس ورکاوه، له بلې خوا یې د حربي ښوونځي د سرښوونکي په توګه وظیفه اجرا کوله او د دغه بریالي خدمت په نتیجه کې د سپه سالارصالح- محمد خان د یاور په حیث مقرر شو او د شاهي ګارد د قوماندانۍ چارې هم وروسپارلې شوې.

محمد ګل مومند د ۱۲۹۸ کال د جوزا پر میاشت، د هغه هیئت غړی و چې د محمد ولي بدخشاني په مشرۍ (مولانا سیف الرحمن الکوزی، فیض محمد زکریا، محمد اسلم میرشکار، بشیر احمد خان، عبدالحمید خان، عزیزالرحمن فتحي، محمد ادیب افندي، عبد الغني ترجمان، غلام جیلاني)، د افغانستان د خپلواکۍ د معرفي لپاره اروپا او امریکا ته ولاړ.

WWW.KHOST.AF

ده پر ۱۳۰۳ل کال د پکتیا د عسکري قوماندان او اعلی حاکم، پر ۱۳۰۶ کال د مزارشریف د ملکي تفتیش د رئیس په حیث او بیا د ننګرهار د عسکري قوماندان په حیث پر کار شروع وکړه. په سقوي نا ارامیو کې لومړی پر کور ناست و. څرنګه چې عمومي امنیت او د هېواد خپلواکي یې په خطر کې ولیده، نو له خپل رسمي او ملي نفوذ څخه یې د وطن د نجات لپاره کار واخیست او پر مبارزه یې شروع وکړه. تر سقوي نا ارامیو وروسته محمد ګل مومند د لومړی کابینې په تشکیل کې داخله وزیر او سربېره پر وزارت د ننګرهار د تنظیمه رئیس په حیث وټاکل شو او تر هغه وروسته د پروان او کاپیسا ولایتونو د چارو د تنظیم لپاره مقرر شو او بیا پر ۱۳۰۹ل کال د ولایتونو؛ د کندهار او فراه ولایتونو د تنظیمه رئیس په حیث مقرر شو او په زړه پورې خدمتونه یې ترسره کړل. پر ۱۳۱۲ل کال د قطغن، مزارشریف، بدخشان او میمنې د تنظیمه رئیس په توګه وټاکل شو او د ښو خدمتونو له کبله یې د لمر عالي نښان واخیست. پر ۱۳۱۹ کال د دولت د وزیر په حیث مقرر شو. محمد ګل خان مومند د ۱۳۳۴ل – ۱۹۵۵م کال د لویې جرګې چې د انګرېز د امپریالیزم په مقابل کې د پښتونستان د مسالې په باب د ګډ تصمیم نیولو په غرض جوړه شوې وه، د نایب سالار وظیفه اجرا کړله.

محمد ګل خان مومند چې پښتانه یې د بابا او دادا په نوم یادوي پر ۱۳۴۳ل کال د اسد میاشتې پر ۲۷ مه ورځ د سهار پر ۸بجو د ۸۰ کالو په عمر د زړه درېدو په اثر، د کابل په بریکوټ کې وفات شو او په شهدای صالحین کې خاورو ته وسپارل شو [۱] ((د مرحوم محمد ګل خان مومند د جنازې په مراسمو کې د هغه وخت د دولت دېرو لوړو دولتي اشخاصو برخه اخیستې وه)).

WWW.KHOST.AF

له محمد ګل خان مومند څخه یو اولاد (یوه لور) پاتې چې د لال پورې په شېراحمد نومي واده ده. ((دغه راز یو وراره یې محمد پتنګ نومېده، چې د محمد ګل خان مومند تر وفات وروسته یې د ده د ځینو اثارو خپرولو ته توجه کوله)). (۲)

مرحوم محمد ګل خان مومند په دري ژبه کې هم د ښه قلم خاوند و، پر ترکي او روسي ژبو هم پوهېده.)) (۳)

WWW.KHOST.AF

پر پښتني فرهنګ د محمد ګل خان مومند
د هلو ځلو اغېزه

لکه څنګه چې دمخه مو وويل، محمد ګل خان مومند لکه د نورو پښتنو مشرانو په خبر نه يوازې د تورې خاوند و، بلکې د قلم او ادب د دنيا لويه شتمني هم ورپه برخه وه او په دې برخه کې هم ډېر زيات خدمتونه کړي دي. که له تفصيل نه ډډه وکړو، نو کېدی شي پر پښتني فرهنګ باندې د محمد ګل خان مومند د هلو ځلو اغېزې او تاثيرات په لاندې ډول په ګوته کړو:

الف- په ژورناليستيکه او خپرنۍ برخه کې:

لوی افغان مفکر سيد جمال الدين افغان وايي: ((اخبار د يوه ولس ژبه ده)) په اوسنۍ پرمختللې نړۍ کې د ژبې او ادبياتو د پرمختګ ډېر غټ او درون بار د ژورناليزم پر اوږو او متو پروت دی. محمد ګل خان مومند په ډېرې ځيرتيا سره همدغه آر (اصل) ته متوجه و او د لومړي ځل لپاره يې پر ١٣١١ل کال، په کندهار کې د (طلوع افغان) اوونيزه په پښتو کړه، دا په افغانستان کې لومړنۍ اوونيزه ده، چې په پښتو ژبه خپرېږي، د دې اوونيزې مسوول چلوونکی لوی استاد علامه پوهاند عبدالحی حبيبي و. تر هغه وروسته دا جريده په پښتو ژبه خپرېدله. له طلوع افغان پرته ((پر١٣١١ل کال يې د ((پښتو)) په نامه يوه مجله هم خپروله، چې وروسته بيا د کابل له مجلې سره يوځای شوه، د کابل مجله هم لومړی په دري او پښتو خپرېدله، خو کوم وخت چې د کابل ادبي انجمن په ((پښتو ټولنه)) بدل شو نو د کابل مجله هم ټوله پښتو شوه)). (۴)

ب- د ادبي ټولنو په جوړونه کې:

WWW.KHOST.AF

د محمد ګل خان مومند بل لوی ادبي خدمت دا و، چې ادبي ټولنې يې جوړې کړې، ځکه د انفرادي او ډله ييز خدمت او خوځون ترمنځ ډېر توپير وي. محمد ګل خان مومند کله چې د کندهار تنظيمه رئيس و نو هلته يې پر يو لړ سترو ادبي هڅونو او کارونو لاس پورې کړ.

((د ۱۳۱۱ل کال د قوس پر ۹ نېټه يې په کندهار کې پښتو ادبي انجمن)) تاسيس کړ. په پای کې دا انجمن کابل ته راغی او د کابل له ((ادبي انجمن)) سره يوځای شو او وروسته د کابل ادبي انجمن پر ((پښتو ټولنه)) بدل شو)). (۵)

ج- د روزنې او پالنې په برخه کې:

استاد ګل پاچا الفت د فکر پالونکي او روزونکي ته په خپله د يوه مفکر په سترګه ګوري او د دواړو مقام يو شان ګڼي، ځکه که د فکر پالونکي هڅې او کوښښونه نه وي، نو د يوه مفکر منځته راتګ تر ډېره حده له امکانه لرې برېښي.

ځو مره نوښتګرو او لويو ليکوالو چې د محمد ګل خان مومند د پالنې، روزنې او هڅونې تر سيوري لاندې خپلو ادبي هڅو ته دوام ورکړی، نن يې په پښتو ان په ګاونډيو ژبو کې ساری نه شو ليدلای. وايي کله چې د محمد ګل خان مومند په لارښوونه لوی استاد علامه پوهاند حبيبي د ((طلوع افغان)) اوونيزه پښتو او بيا يې لومړۍ ګڼه د هغه د کار پر مېز کېښوده، نو محمد ګل خان مومند له ډېرې خوښۍ او خوشالۍ استاد حبيبي د خپلې مهربانۍ پر وړانګو تود کړ؛ کابل ته يې وړانديز وکړ، چې استاد حبيبي ته دې جايزه ورکړای شي، نو لوړو مقاماتو استاد ته (۳۰۰۰ افغانۍ) د جايزې په توګه ورکړې، چې د هغه وخت د ډېرش زره

WWW.KHOST.AF

افغانۍ د اوس وخت له ملیونونو افغانیو سره معادلې دي. دغه راز یې استاد حبیبي ته (دوه جریبه ځمکه) د کندهار په شاوخوا او یو څه نوره ځمکه د کندهار په احمدشاهي حدودو کې هم ورکړه. همدارنګه محمد ګـــــــــــــل خـــــــــــــان -

مومند د پښتو ژبې او ادب د لا غوړېدنې لپاره په بېلابېلو وختونو کې بېلابېلې ادبي مسابقې او کانکورونه جوړول، د بېلګې په توګه به له دې ډول مسابقو څخه د یوې یادونه وکړم.

استاد قیام الدین خادم وایي:

[((زما وما - او – ثوک)) مسئله د محمد ګل خان وزیر صاحب داخله له خوا په مسابقې کې کېښودل شوه، چې ددې کلمو تفریق د ګرامر په لحاظ هر ثوک وکړي او د استعمال ځایونه یې وښیي، هغه به انعام ورې. په دې مسابقه کې ډېر پښتانه ادیبان شامل شول، مګر په اخره کې هغه څه چې ما لیکلي وو، قبول شول او یو اومیګا ساعت او پارکر قلم د وزیر صاحب له خوا ماته په نمانځنه کې راکړل شول))] (۲)

سربېره پر دې محمد ګل خان مومند د یو زیات شمېر پښتنو د اولادونو لپاره ښوونځي جوړ کړل او په هغو کې یې د هغوی لپاره په خپله مورنۍ ژبه (پښتو) د درسي چارو د پرمختیبولو امکانات برابر کړل.

د- د ژبې په دفتري کولو او رسمي کولو کې:

پوهان ژبه د کلتور اعراده بللې او د یوه ملت د کلتور د خوندي ساتلو لپاره ژبه اساسي وسیله ده. فضل احمد غر افغان وایي:

((ګوره خپله ژبه پرې نه ږدې افغانه

چې همدغه د قومي ترقۍ جرړ دی))

WWW.KHOST.AF

پاچا خان د يو قوم سپکوالی او ورکوالی د هغه په ژبه کې ګوري. وايي: ((چې کوم قوم ته خپله ژبه سپکه شي، نو هغه سپک شي او چې خپله ژبه ترې ورکه شي نو هغه ورک شي)).(٧)
علامه محمود طرزي وايي: ((يو ولس په ژبه او ژبه په ادبياتو ژوندۍ پاتې کېږي.)) (٨)
محمد ګل خان مومند د ژبې همدغه ستر ارزښت ته په ډېر دقت متوجه و او په دې برخه کې د خاص او ځانګړي نظر خاوند و.
هغه ته د ژبې د پرمختګ بنسټيز لاملونه (عوامل) ډېر ښه معلوم وو، نو په همدې وجه يې پر عملي فعاليتونو لاس پورې کړ. وايي د يوې ژبې د پرمختګ لپاره څو ټکي ډېر مهم دي، يو دا چې ژبه مذهبي بيز ولري، رسمي ياني دفتري او دولتي شي او بل علمي او اقتصادي بيز او اهميت ولري. خان شهيد عبدالصمد خان اڅکزی وايي: ((د يوه قوم ژبه هغه وخت پرمختګ کولای شي، چې اولادونه يې په خپله مورنۍ ژبه تعليم وکړي)). (٩) په خپله محمد ګل خان مومند وايي: ((ژبه بايد وساتله شي، وپالله شي، وروزله شي، ارته کړله شي، علمي شي، ادبي شي، په هر حيث د ملت د مرستو اړنيو او احتياجاتو ته کافي شي)). (١٠)
محمد ګل خان مومند د ژبې د پرمختګ د پورتنيو عواملو په پام کې نيولو سره لومړی د خپلې ژبې د عملي رسمي کولو او دولتي کولو لپاره هڅه او هاند پيل کړل. يو زيات شمېر پښتنو روښاندانو يې ملا وروتړله او د وخت دولت يې په دې حقيقت قانع کړ چې د پښتو ژبې رسميت او دفتري کېدو ته جدي ضرورت دی او بل دا د پښتنو مسلم حق دی، چې په خپل هېواد کې يې خپله ژبه رسمي او دفتري وي. د همدغو عواملو له کبله ((پر ١٣٣٦کال د دولت له خوا يو فرمان صادر شو او پښتو ژبه يې د دولت د رسمي ژبې په حيث اعلان کړه.)) او وروسته په اساسي قانون

WWW.KHOST.AF

کې د پښتو ژبې د پالنې او پرمختیا لپاره یوه ماده ځای کړای شوه، چې دولت په دې خبره مکلفوي چې د پښتو ژبې د پالنې او پرمختګ لپاره هاند او هڅې وکړي.

د پښتنو په اوسني تاریخ کې
د محمد ګل خان مومند دریځ

د پښتنو ټول ژوند له پېښو او حوادثو ډک دی. که څوک د پښتنو تاریخ په دقیقه توګه ولولي، نو ورته څرګنده به شي، چې دې ملت د خپل ژوند په اوږدو کې ایله که څو لسیزې سر په سر په ارامۍ او سوکالۍ کې ژوند تېر کړی وي. دومره جګړې پرې راتپل شوي او له دومره جګړو سره مخامخ شوی او دومره طبیعي بدمرغیو ورته مخه کړې، چې د نړۍ ډېر کم ملتونه به ورسره مخامخ شوي وي. کله چې پښتانه دې نړۍ ته راځي، نو په ډزو بدرګه کېږي او هغه بلې دنیا ته هم د ډېر د ډزو له کبله ځي. د پښتنو معاصر تاریخ د خونړیو جګړو شاهد دی. دا جګړې د نړۍ د ستر ښکېلاک (انګرېز) له خوا زموږ پر ولس راتپل شوی.

خو څرنګه چې زموږ ولس د تورې مېړنی دی، نو د جګړې ډېرې بریاوې یې په برخه شوي دي. یو پوه وایي: ((پښتانه یې په توره ګټي او په سیاست یې بایلوي)). (۱۱) خو له دې سره سره بیا هم پښتانه داسې اتلان لري، چې هم یې توره چلولې او هم قلم، هم د عمل د ډګر توریالي وو او هم د پوهې او تدبیر. له امیر کروړ جهان پهلوان نه نیولې تر شېرشاه سوري، بایزید روښان، خوشال خان خټک، میرویس نیکه، لوی احمدشاه بابا پورې ټول د تورې او قلم، پوهې او تدبیر اتلان تېر شوي دي. په اوسني عصر کې موږ یو بل اتل هم لرو، چې هغه هم د تېرو مشرانو په شان د

WWW.KHOST.AF

توري او قلم، فکر او پوهې د لوېې شتمنۍ خاوند دی. دا اتل محمد ګل خان مومند دی. محمد ګل خان مومند د ننګرهار په جبهه کې د سپه سالار صالح محمد خان د ياور په حيث د خپلواکۍ په جګړې کې ګډون درلود او افغاني لښکر يې د تباهۍ او بې د سيپلينۍ له بلا څخه وژغوره او د انګرېز د تورو په مقابل کې يې حيثيت ور اعاده کړ)). (۱۲)

د هېواد د خپلواکۍ لپاره پر مېړانې سربېره محمد ګل خان مومند د سقاوي اغتشاش د تورې دورې په له منځه وړلو کې هم لوی لاس درلود او هېواد يې د جهل، ناپوهۍ او فساد له منګولو څخه په ډېره لنډه موده کې خلاص کړ.

د محمد ګل خان مومند د نارينتوب يوه بله بېلګه داده چې د شينوارو د بغاوت پر وخت ((د جلال اباد ښار د ټولې جګړې په ترڅ کې، د جلال اباد او کابل ترمنځ ارتباط د يوې الوتکې په وسيله ټينګ و چې هره ورځ به تله راتله، مرکز ته به يې د جنګ راپورونه راوړل او له دې ځايه به يې اوامر او فرامين وروړل.

جګړه ورځ پر ورځ زياتېدله او د ښار محاصره ټينګېدله، تل به دا اوازې خپرېدې چې د امان الله خان حکومت نسکور شوی، خو د الوتکې تګ راتګ د عسکرو او لښکرو د زړه تسلي و، اما د جدي پر ۲۴مه[1] الوتکه له کابله رانغله، بله ورځ هم رانغله او په خلکو کې داسې ګونګسې خپور شو چې کابل د سقاو زوی نيولی دی، والي علي احمد خان[2] ته هم خبر راورسېد، ده چې له پخوا نه ځان تيار کړی و، نو

---

(1) د ۱۳۰۷ لمريز کال د جدي ۲۴ تاريخ دی.

(2) علي احمد خان د شينوارو د بغاوت پر وخت د ننګرهار والي و، دی ډېر ځانغوښتونکی انسان و، د هېواد د لوړو ګټو د ساتلو خيال يې په زړه کې نه و، کله چې شينوارو د جلال اباد ښار محاصره کړ، نو ملي مبارز زمانخان د خپلو ملي لښکرو

WWW.KHOST.AF

دولتي مامورين او منصبداران يې راغونډ کړل او ورته ويې ويل: ((زه دلته د امان الله خان د وکيل په توګه ټاکل شوی وم، خو اوس چې هغه تخت پرېښود، نو تاسې بايد ماته د باچايۍ بيعت راکړئ!

څو محدودو منصبدارانو له ده سره بيعت کول ونه منل، چې په دوی کې يو محمد ګل خان مومند او بل نورستانی کپتان حميد الله و، چې د دې انکار په نتيجه کې يې دواړه کلک کلک په لرګو ووهل)). (۱۳) بل

په واسطه هغوی ته ماته ورکړه، خو علي احمد خان د ميرزمانخان بری او ښه شهرت په زړه کې نه شو زغملی، نو هغه و، چې بله ورځ يې د يوې قومي جرګې په ترڅ کې ميرزمانخان ته امر وکړ، چې د شينوارو باغيان له منځه يوسي، ميرزمانخان که هر څومره هڅه وکړه، چې والي علي احمد خان په دې خبره وپوهوي، چې په جرګه کې د ټولو خلکو په مخ کې پر هغوی باندې حمله کول هم د جنګي تاکتيک له مخې غلطه خبره ده، ځکه چې هغوی مخکې تر مخکې په دې راز خبرېږي او هم د جرګې د دود او دستور له مخې، خو علي احمد خان ډېر ټينګار کاوه او ويل يې چې زه د امان الله خان نماينده يم ته چې زما امر نه منې، لکه د امان الله خان امر چې نه منې، څرنګه چې امان الله خان ميرزمانخان ته ورور ويلي وو او هم يې د لوی خان لقب ورکړی و، نو همغه و چې ميرزمانخان جګړې ته لاړ. څرنګه چې شينواري مخکې تر مخکې له دې جګړې نه خبر وو، نو همغه و چې ميرزمانخان لښکرو ته يې سخته ماته ورکړه، نو ځکه د والي علي احمد خان ناوړه هيله ترسره شوه. پر دې وخت د سقاو د زوی د پاچاهۍ اوازې شوې، علي احمد خان چې مخکې تر مخکې يې د پاچاهۍ خيالونه ليدلي وو دا موقع د ځان لپاره مناسبه وګڼله او ځان يې د امان الله خان د وارث په توګه معرفي کړ او له خلکو څخه يې د بيعت غوښتنه وکړه. محمد ګل خان مومند چې يو زيرک افسر او سياستوال و، د علي احمد خان پر ټولو هيلو، نيتونو او چلندونو ښه خبر و، نو هغه ته يې له بيعت څخه ډډه وکړه او ويل يې چې امان الله خان بايد بېرته پاچا شي، خو علي احمد خان هغه تر سختې فزيکي شکنجې لاندې ونيو، خو محمد ګل خان مومند له خپلې عقيدې نه وانه وښت.

WWW.KHOST.AF

لوی او د یادونې وړ خدمت چې محمد ګل خان مومند پښتنو او په عمومي ډول افغانانو ته کړی دی، هغه په پښتنو کې د ملي شعور راټوکول و او په دې ډول یې پښتانه (د یو بل لوی ښکېلاک) په مقابل کې د سپر په توګه ودرول، پښتانه یې د راتلونکو ځو لسیزو عواقبو ته متوجه کړل، چې کېدی شول د هغو په وجه د بهرنیو دښمنانو په لمسون او لاسوهنې، د افغانستان فعلي بڼې بدلون موندلای وای، خو د محمد ګل خان مومند د فکر لړلید دومره دقیق و ، چې دا ټول عواقب یې مخکې تر مخکې له نظره تېر کړي وو. بل یې پښتانه د ښاري ژوند دلارو په لټون پسې وهڅول او د اقتصادي سرچینو د پلټنې او لاسته راوړنې لارې او ګودرې یې ور په ګوته کړې. خو که په لنډ او خلص ډول د پښتنو په اوسني پېښلیک (تاریخ) کې د محمد ګل خان مومند پر دریځ خبرې وکړو ، نو وبه وایو: دی د پښتنو داسې یو ستر ملي او فرهنګي شخصیت دی، چې د هېواد د ملي واکمنۍ د کورنیو او بهرنیو دښمنانو د قوت روح یې مخکې تر مخکې ځپلی او د فکر مزي یې ورشلولي دي، پښتانه او په مجموع کې ټول افغانان یې له یو لوی رنځ او خطر یانې د یو خپلواک افغانستان له ټوټې ټوټې کولو څخه ژغورلي دي.

WWW.KHOST.AF

محمد ګل خان مومند
او پښتونولي

پښتو نه یوازې زموږ د ژبې نوم دی، بلکې زموږ د کلتور او ټولنیز دود معنوي رمز هم په کې پروت دی، پښتانه په پښتو سره راټولېږي، په پښتو پرېکړه کوي او په پښتو لوږه.

ځینو د (پښتو) له کلمې څخه، څو ماناوې راکښلي، چې دا ماناوې او خویونه په یوه پښتون کرکټر کې تجلا مومي. (پ)، د پت؛ (ښ)، د ښېګڼې؛ (ت)، د توري؛ او (و) د وفا د ماناوو ښکارندویي کوي. که څه هم په یوه انسان کې د پښتو د بشپړو معنوي ارزښتونو د ټولو څرکونو لیدل څه ګرانه خبره ده، خو ځینې داسې پښتانه هم شته، چې د یوه پښتون کرکټر بشپړې ځانګړنې په کې ځلېږي. یو له داسې پښتنو کرکټرونو څخه محمد ګل خان مومند دی. فکر کوم د محمد ګل خان مومند په فکر، احساس، عاطفې او روحیاتو کې چې د پښتو او پښتونولۍ څومره جذبې او ولولې جاري وې د ډېرو کمو پښتنو په روحیاتو کې که پښتو دومره ځای نیولی وي. محمد ګل خان مومند هغه شخصیت و، چې پښتو یې ویلې، پښتو یې لیکلې او پښتو یې ترسره کړې ده.

محمد ګل خان مومند د پښتو او پښتونولۍ په باب یوه رساله هم لیکلې ده. د دې رسالې نوم دی ((لنډکۍ پښتو)). په دې رساله کې د محمد ګل خان مومند هغه افکار راټول شوي چې د پښتو او پښتونولۍ په باب یې لري.

WWW.KHOST.AF

((مرحوم مومند په پښتو لیکلو او پښتو ویلو کې د سوچه والي کلک طرفدار و او د کوم څیز لپاره به یې چې په پښتو کې لغت بیا موند، نو د پردي لغت استعمال ورته ادبي کفر ښکارېده. که به چا د ده پر وړاندې د پردۍ ژبې لغت استعمال کړ، ده به ورته ویل: ((وروکیه! پوه نه شوم، څنګه؟)) څو چې به هغه سړی په خپله خپلې وینا ته ملتفت شو.)) (۱۴)

دلته به له پښتو او پښتونولۍ سره د محمد ګل خان مومند د اورنۍ مینې او افکارو یو لنډ جاج وړاندې کړو، وبه ګورو چې دې لوی پښتون له خپلې ژبې او پښتونولۍ سره څومره د زړه له تله سپېڅلې او رواني مینه درلوده. محمد ګل خان مومند وایي: ((پښتو، پښتو منل، پښتو ویل، پښتو کول او پښتو چلول دي. پښتانه په پښتو سره پښتانه وو او په پښتو سره به پښتانه وي. پښتانه په پښتو چلېدلي وو او په پښتو به وچلېږي. پښتانه په پښتو پېژندل کېدل په پښتو به پېژندل کېږي او په پښتو به وپېژندل شي. پښتانه په خپل منځ کې هم په پښتو یو له بله سره پېژني په پښتو سره عزیزان او یو پر بل ګران دي.

د پښتنو خپلوي په پښتنو سره ده، خپل او پردي په پښتو سره څرګندېږي او بېلېږي. پښتانه په پښتو باندې سره پوهېږي، د پښتو خوږه مرکه په پښتو کېږي. پښتانه له پښتو نه خوند اخلي.

تر ټولو خوندوره مرکه د پښتو ده...

پښتو د پښتنو تفکرات، تخیلات، ذوق او هر څه سره یو شانته او یو کوي.

- پښتو خورا خوږه وروري ده.
- پښتو صله رحمي ده.
- پښتو شفقت دی.
- پښتو مرحمت دی.

WWW.KHOST.AF

ـ پښتو مهرباني ده.
ـ پښتو مروت دی.
ـ پښتو ښېګڼه ده.

کونډې، رنډې، یتیمان، بېوزلي او مسکینان، ړانده او ګوډ، په پښتو ساتل کېږي. که پښتو وه یو د بله خوښ، یو پر بل راضي، یو پر بل به ښاد یو.

که پښتو نه وه یو د بله ناخوښه، یو د بل نه ناراضه او یو به هم پر بل ښاد نه شو. که پښتو وه زه به تا درنوم او ته به ما درنوې.

ـ پښتو اصیلتوب دی.
ـ پښتو سیالوالی دی.
ـ پښتو نجات دی.
ـ پښتو عزت دی.
ـ پښتو کې بې پتي، دګلتوب (حقارت) نه شته، ځکه چې پښتانه یې نه شي منلی.
ـ پښتو دروندوالی (وقار) دی.
ـ پښتو د پښتنو درنول دي.
ـ پښتو کې تېتهال او تملق نه شته.
ـ پښتو کې سپکه نه شته، نو ځکه سپک پښتون نه دی.
ـ پښتو شرافت دی.
ـ پښتو ښه نیت دی.
ـ پښتو د پښتنو او مسلمانانو خیر غوښتنه ده.
ـ پښتو ښه اخلاق دي.
ـ پښتو سپېڅلتوب (تهذیب) دی.
ـ پښتو تدبیر دی.

WWW.KHOST.AF

ـ پښتو سړيتوب دی او سړيتوب پښتو ده.
ـ پښتو انسانيت ته خدمت دی.
ـ پښتو قناعت دی.
ـ پښتو په حق درېدل دي.
ـ پښتو صبر دی.
ـ پښتو حوصله ده.
ـ پښتو هاند او کوښښ دی.
ـ پښتو دين، وطن او د پښتنانه ولس ته خدمت دی.
ـ پښتو ايثار دی.
ـ پښتو فدا کاري ده.
ـ پښتو تکړه توب دی.
ـ پښتو غښتلتوب دی.
ـ پښتو کې خيانت نه شته.
ـ پښتو کې ټګي نه شته، ټګ پښتون نه دی.
ـ پښتو کې غلا نه شته.
ـ پښتو کې تالا نه شته.
ـ پښتو کې ظلم نه شته، ظلم بې پښتوالي دی.
ـ پښتو د مظلوم حمايه ده، په نيمې شپې کې له غـرړه سره سم د پـېښـې ځي ته ځان رسول پښتو ده، غله، جاني او خاين نـه چيغـه ويسـتل او نيـول يا يې وژل پښتو ده.
ـ پښتو صداقت دی.
ـ پښتو پاک زړه دی.
ـ پښتو سليم وجدان دی.
ـ پښتو روغه پوهه ده.

WWW.KHOST.AF

ـ پښتو ده چې پښتانه له بدو چارو ساتي.
ـ پښتو دوا ده.
ـ پښتو شفا ده.
ـ پښتو د پښتانه د زلمو ښکلا او د پېغلو ښایست دی.
ـ پښتو د پښتنو ګاڼه ده.
ـ پښتو پسول (زینت) دی.
ـ پښتو حیا ده.
ـ پښتو د پښتنو د نارینه وو پګړۍ او د ښځو ټیکری او پوړونی دی.
ـ پښتو عفت دی.
ـ پښتو عصمت دی.
ـ پښتو سمه عقیده ده.
ـ پښتو ایمانداري ده.
ـ پښتو پر مسلمانۍ ټینګېدل دي.
ـ پښتو پر ځان باور دی.
ـ پښتو ډوډیماري ده.
ـ جهل په پښتو ورکېږي.
ـ علم په پښتو زده کېږي.
ـ زده کړه په پښتو کېږي.
ـ پښتو د علماوو منته او احترام دی.
ـ پښتو پانګه (سرمایه) ده.
ـ پښتو کې د دواړو نړیو ګټې دي.
ـ پښتو ازادي ده.
ـ پښتو قوت دی.
ـ وطن په پښتو ژغورل کېږي.

WWW.KHOST.AF

ـ پښتو لوړ همت دی.
ـ پښتو توره ده.
ـ پښتو نارینتوب دی.
ـ پښتو تورزنتوب دی.
ـ پښتو د پښتنو هرګوره کلک سنګر دی.
ـ پښتو لطف دی.
ـ پښتو قانون دی.
ـ پښتو انتظام دی.
ـ پښتو د سمو مشرانو مننه ده.
ـ پښتو د خاینو مشرانو رټنه ده.
ـ جنت پر اسلام باندې په پښتو کولو ګټل کېږي، حورې، غلمان او د جنت بې شمېره نعمتونه پښتنو ته په پښتو لاسته ورځي.
ـ پښتو د پښتنو د دواړو نړیو د سعادت ضامنه ده.
ـ پښتو د پښتنو د ټولني روح دی.
ـ پښتو خو نو پښتو ده، پښتو ده.
ـ پښتو ده او پښتو (پښتونواله) ده.)) (۱۵)

WWW.KHOST.AF

د محمد ګل خان مومند اثار

لکه څنګه چې مو د مخه وویل، محمد ګل خان مومند لکه د پښتنو د نورو مشرانو په شان هم د توري، غیرت او میړانې د شتمنۍ څښتن و او هم د قلم او ادب د معنوي پانګې خاوند او همدا دواړه یې د پښتو او پښتونولۍ د خدمت لپاره د یوې اغېزمنې وسیلې په توګه وکارول.

د محمد ګل خان مومند یو شمېر لیکنې او اثار تر اوسه پورې د هېواد په ځینو مهالنیو خپرونو کې او ځینې یې هم په ځانګړي ډول خپاره شوي دي، موږ دلته د محمد ګل خان مومند لیکنې او اثار تر دوو ډلبندیو لاندې څېړو:

الف- په ژبنۍ او علمي برخه کې.

ب- په ادبي برخه کې.

الف- په ژبنۍ او علمي برخه کې:

د محمد ګل خان مومند د لیکوالۍ زیاته برخه پر همدې ژبنۍ خوا څرخي، ځکه هغه وخت او حالات چې محمد ګل خان مومند په کې ژوند کاوه، داسې وو چې د پښتو ژبې د ګرامر په برخه کې کوم مهم اثر نه ترسترګو کېده. محمد ګل خان مومند دې نیمګړتیا ته متوجه شو او په دې برخه کې یې کار ته ملا وتړله. دی په ژبپوهنه کې د ځانګړي سبک خاوندو، چې هغه د کره، نږه او معیاري پښتو لیکل او ویل وو، تر ده

WWW.KHOST.AF

وروسته ځینو نورو پښتنو پوهانو هم همدا لار ونیوله چې کولای شو ، د ښېلګې په توګه د پوهاند مجاور احمد زیار نوم واخلو. پوهاند زیار د خپلو ډېرو نوښتونو ترڅنګ د محمد ګل خان مومند د ژبپوهنې له اندود څخه ګټه اخیستې ده.

دا دی دلته د محمد ګل خان مومند پر دې ډول اثارو لنډه رڼا اچوو:

۱- پښتو سیند:

دا د پښتو ژبې د لغتونو قاموس دی، چې محمد ګل خان مومند لیکلی او پر ۱۳۱۲ل کال په لویه قطع (د یوې تختې کاغذ په اندازه) ، د ښوونې او روزنې وزارت له خوا د کابل په عمومي مطبعه کې چاپ شوی دی. د دې اثر د مخونو شمېر (۳۶۲) ته رسېږي او د ټوکونو شمېر یې دوه زره (۲۰۰۰) دی.

د اثر په پیل کې د پښتو د خاصو تورو او ځینو اوازونو په باب خبرې شوي او بیا په څلورو مخونو کې د اثر د لیکدود په باب بحث راغلی دی.

استاد زیار په خپل یوه اثر ((ویي پانګه)) کې لیکلي، چې د یوې ژبې د بډاینې او شتمنۍ لپاره یوه لاره دا ده، چې پخواني وییونه (لغتونه) یې ذخیره شي او نوي لغتونه په کې جوړ شي. محمد ګل خان مومند وایي: ((د یوې ژبې ساتنه هم په دغه شان کېږي، چې د هغې ژبې لغات چې لکه د هغې خزانه ده وساتل شي تر څو چې د لغاتو د ورکېدو په سبب ژبه او د ژبې د ورکېدو په سبب ملت د ادبي فقر او نکبت په بلا ککړ نه شي او د مذلت په توره خاوره کېنني او نهایت نوم یې د روزګار د مخه ځنې ورک نه شي.)) (۱۲)

د ده په نظر که د ژبې لغت قید نه شي، هغې ژبې ته نور لغات داخلېږي او پردي کېږي، هر څوک چې د یوې ژبې د لغاتو قیدول غواړي باید په

WWW.KHOST.AF

خپلو همځنګو، ګاونډيو او خپلوانو ژبو پوه وي، چې د نورو ژبو لغات د خپلې ژبې لغات ونه ګڼي او د خپلې هغه د نورو...

په (پښتو سيند) کې د پښتو ژبې په سلګونو لغتونه ذخيره شوي، د هر لغت مانا او تفسير يې په فارسي ژبه کړې ده.

۲- د پښتو ژبې لياره:

پښتو ګرامر په برخه کې د محمد ګل خان مومند ډېر مهم اثر دی چې پر ۱۳۱۷کال د ساپي عبدالعظيم په اهتمام او ليک باندې په لاهور کې چاپ شوی دی، له سريزې پرته (۴۹۵) مخونه لري.

د اثر په پيل کې په (۱۴) مخونو کې په خپله د وزير صيب له خوا يوه علمي او ګټوره سريزه کښل شوې، په سريزه کې لومړی د يو ملت په ژوند کې د ژبې پر اهميت مفصلې خبرې شوي، وايي: ((د يوه ملت په ژبې کې هماغومره سياست، اقتصاد، اجتماعيات، ملي اخلاق، اداب، ملي عادات، ملي رسومات او عنعنات، ټول ملي خصايل او خصايص، حتی په ذهنيت، افکار، حسيات او مدنيت يې نفوذ مينده کوي او هماغومره د هغې ژبې د خاوندانو نامريي برى، د دغې بلې ژبې پر خاوندانو تامينوي...)) (۱۷)

محمد ګل خان مومند ددې کتاب په کښلو کې له زياتو ستونزو سره مخامخ شوی دی، ځکه پر کوم مهال چې محمد ګل مومند ژوند کاوه د بېلابېلو عواملو له امله د پښتو کتابونو شمېر ډېر زيات نه وو. د ګرامر په برخه کې که د ګوتو په شمېر د ليکلو کتابونو نومونه واخيستلی شو. وزير صيب دې ټکي ته اشاره کړې ده، چې د پښتو ګرامر او قواعدو په برخه کې کتابونه نه دي ليکل شوي او که ليکل شوي هم وي د پردو له خوا ليکل شوي او د دا ډول اثارو ليکل د يو غرض له مخې و، نه د پښتو

WWW.KHOST.AF

د خدمت لپاره. دی د دا ډول یو اثر یادونه کوي، چې په اردو ژبه لیکل شوی و.

که څه هم پخوا ((پیرمحمد کاکړ د اتلسمې پېړۍ په نیمایي کې د (معرفة الافغاني) په نامه یوه ښوونیزه (تعلیمي) ډوله پښتو یه کښلې، الماني ګیولډن شتیت تراوسه پورې لومړی ختیځ پوهاند بریښي چې تر پیرمحمد کاکړ څخه ۲۰-۲۵ کاله وروسته په خپل نوي فرهنګ کې د الماني دیګوري او اویستي وییونو ترڅنګ یې ۲۱۵ پښتو وییونه کښلي دي. پر ۱۲۲۱ل (۱۸۱۰م) کال د محمد ارتضا خان (د نواب امان الله خان زوی) چې فرهنګ ارتضایي نومي څلور ژبي (عربي، اردو، فارسي او پښتو) قاموس دی او پر همدغه کال د کلا پروت ګرامر هم د یادونې وړ دی.

پر ۱۲۲۸ل (۱۸۱۳م) کال د الله یار خان (د نواب محبت خان ورور) عجایب الغات او په هغه پسې (کتاب و خیالات زماني در لغت و زبان (افغاني). دغه راز د (امدنامهء افغانی) د کړکر پوهې (فعلي صرف) یو بل کتاب چې یو ویي لیک (لغتنامه) را اخلي، د نولسمې پېړۍ په سر کې کښل شوی ښکاري... دغه راز ګیورک مورګن ستیرن، ګایګر، جرمني پوهاند ایوالد، میجرلیچ، کپتان واګن، راورټي، هانري والتر، الماني ازنیست ترومپ، جیمز دارمستتر، روسي ختیځپوهاند تامانو ویچ لاریمر)) (۱۸) او داسې نورو پوهانو د پښتو ګرامر، ویي پوهنې، ویي پانګې، قاموس لیکنې، آر پوهنې او نورو کې څېړنې او لیکنې کړي، خو دا لیکنې او څېړنې یا د یاد شویو لیکوالو په هېوادونو کې د هغو په ژبه خپرې شوي او یا د محمد ګل خان مومند د اثر (د پښتو ژبې لیاره) تر لیکلو وروسته خپرې شوي دي. نو په دې وجه محمد ګل خان مومند د خپل اثر د لیکلو پر وخت په پښتو ژبه کې د نورو ژبنیو اثارو له

WWW.KHOST.AF

شتوالي څخه بې برخې و او بل دومره جامع ګرامر چې محمد ګل خان مومند وليکه، تر ده دمخه چا نه و ليکلی او هغه کمی چې زموږ په ژبه کې د ګرامري اثارو د کمښت له کبله احساسېده د امکان تر حده يې دا کمښت له منځه يووړ.

محمد ګل خان مومند د خپلې سريزې په پای کې وايي: ((د دغه لاملـه چې زما په لاس کې اثار نه وو چې تنې څه ګټې اخيستې او استفادې کړې وای، نو ويلای شم چې د پښتو ژبې د ليارو او قواعدو په غونډولو کې ډېر ستړی شوی يم، ځکه چې ډېره لټنه او پلټنه يې غوښته. ددغه کتاب په ترتيب البته د پرديو ژبو د کتابونو نه استفادې شوې او په هغه ترتيب سره ليکل شوی، اما پوهان او علماء صاحبان پوهېږي، چې د ژبې لپاره (قواعد) څه د ترجمې کار نه دی، چې له بلې ژبې څخه ترجمه شي، کېدی شي چې زما تتبعات بشپړ نه وي يا څه رانه پاتې وي، نو ځکه زه به همدغه حکم نه کوم چې دغه کتاب غلطي او سهوه نه لري. هر ډول چې وي زه د پښتو او پښتنو پخوانی مين او خادم يم خان مسعود بولم چې دغسې وخت کې ښتن تعالی جل وعلی شانه، ماته د دغه کتاب د تاليف توفيق راکړ. هيله کوم چې دغه کتاب د استفادې موجب هم وګرځي او د پښتنو او پښتو د شايقينو له خوا يو کوچنی چوپړ وګڼل شي.)) (۱۹)

ددې کتاب لومړۍ برخه صرف دی، چې دې کې د پښتو توري، د تورو ډولونه، ضوابط، خج، د تورو وتو ځي، نوم، د نومونو خاصيت، ډولونه، د نومونو اوښتنه، صفت، د صفت ډولونه. ضميرونه، د ضميرونو ډولونه، فعلونه، د فعلونو ډولونه او ادات راغلي دي.

WWW.KHOST.AF

دویمه برخه یې پښتو نحو ده، چې په دې برخه کې نیمګړي ترکیبونه، بشپړ ترکیبونه، اصلیه جمله، فرعیه جمله، مطلقه او مقیده جمله څېړل شوي دي.

د اثر دریمه برخه مصادر دي، چې په هغې کې د پښتو (**۱۵۲۲**) بېلابېل مصادر معرفي شوي دي. د دې اثر په باب بل د یادونې وړ ټکی دادی، چې د پښتو ژبې په نسبتاً پخواني لیکدود لیکل شوی دی، چې اوس د پښتو ژبې په لیکدود کې یو لړ بدلونونه راغلي دي.

مثلاً د پښتو دغه توري (ډ ، ړ، ڼ، ټ) په کې په دې ډول لیکل شوي دي:

ډ = د تر (د) ښخه یې لږ غټ لیکي.

ړ = ر تر (ر) ښخه یې لږ غټ لیکي.

ڼ = نر

ټ = ت

دغه راز د کلمو په تړلو کې له اوسني لیکدود سره ډېر توپیر په کې لیدل کېږي، دا لاندې څو مثالونه یې د بېلګې په توګه وړاندې کوو:

اوسنی لیکدود	د پښتو ژبې لیاره
کری	کره ی
لیدلای	لیدله ی
ستړی	ستړه ی
شوی	سوه ی
نیولای	نیوله یی

او داسې نور مثالونه.

۳- لنډ کی پښتو او پښتونواله:

WWW.KHOST.AF

(لنډکی پښتو) د محمد ګل خان مومند هغه رساله ده، چې د مرحوم استاد عبدالروف بېنوا د هغې ګيلې په ځواب کې، چې له پښتنو مشرانو ځخه يې کړې وه او پر ۱۳۲۷ل کال په کابل مجله کې خپره شوې وه، ليکل شوې ده او پر همدې کال د پښتو ټولنې له خوا خپره شوې ده. دغه راز استاد بېنوا دا رساله د او سني ليکوال په دربيم ټوک کې هم د دربيم ځل لپاره خپره کړې ده.

د محمد ګل خان مومند د ځواب يوه برخه دلته راوړو:

((زما غښتلی ورور بېنوا صاحب!

زه ښه روغ نه يم، نو ځکه ليک او لوست زيار راپېښوي که ډېر ضرور نه وي نه يې کوم بې دغه سږ کال ختې مې هم درلودې چې درست کال د ورغومي د مياشتې ترسره پورې په هغو اخته وم. په ژمي کې ختې دربدلې وې او وزګارتيا وه، نو کله کله به مې د کابل مجلې را واخيستلې او ځو کرښې ليا کوم مضمون او مقاله به مې ولوستله، ځو ورځې مخکې مې په ۲۰۱ ګڼې کې د غښتلي غروال ((چې نوم او کام يې نه پېژنم)) د ځواب په ترخ کې زما او د ځينو نورو پښتنو نه ستا ګيله ولوستله. که څه هم ته حق لرې خو موږ معذور يو او زموږ عذرونه نه دي څرګند.

زما خو بې نورو معاذيرو يو عذر د صحت ورانوالی دی، که نه دغه خو رښتيا ده چې پښتو يوازې ستا ليا د ځو کسو نه ده، پښتو د پښتنو نيکونو نه راپاتې ميراث دی، چې په دغه کې درست پښتانه برخه لري او درست پښتانه بشپړه ګټه تنې اخيستلای شي، خو وبشلای يې نه شي... د پښتو تشريح چې د انساني، اسلامي او پښتني فضايلو بيان دی او د پخوانو پښتنو د اخلاقو، ادابو، عاداتو، دود او دستور او د ژوندانه د ډول او رواج ښوونه ده حقيقتاً خورا ګران کار دی او د هرچا د لاسه نه دي

WWW.KHOST.AF

پوره، لکه چې متل دی چې (پښتو چا ترسره کړې نه ده) همدغسې چا بشپړه څرګنده کړې هم نه ده...)) (۲۰)

په لنډه کې پښتو او پښتونواله نومي اثر کې د ژبې، پښتو او پښتونوالي په باب د وزیر صیب درانه افکار ځلېدلي دي. دی په دې اثر کې د پښتو او پښتونولۍ هر اړخیز او جامع تصویر او تعریف وړاندې کوي، د یوه پښتون کرکټر ځانګړنې بیانوي او پښتو او پښتونولي د یوه مقدس، لوړ او پراخ قانون او ائین په توګه موږ ته راپېژني.

۴- روزنه:

د وزیر صیب محمد ګل خان مومند بل اثر دی، چې تراوسه پورې چاپ شوی نه دی. مرحوم استاد بېنوا د (اوسني لیکوال) په دریېیم ټوک کې د دې اثر یادونه کړې، خو د ځرنګوالي په باب یې څه نه دي ویلي.

۵- پخلی:

پخلی د محمد ګل خان مومند بل اثر دی، چې استاد بېنوا یې هم یادونه کړې، خو د ځرنګوالي په باب یې څه نه دي ویلي. دغه راز د اصلاح ورځپاڼې د ۲۸/۵/۱۳۴۳ ل کال په ګڼې کې هم د دې کتاب یادونه شوې، خو په تفصیل سره پرې څه نه دي لیکل شوي.

۶- پښتني تربیه:

پښتني تربیه هم د وزیر صیب محمد ګل خان مومند یو بل اثر بلل شوی، چې د اصلاح ورځپاڼې په ۲۸/۵/۱۳۴۳ل کال په ګڼه کې یې یادونه شوې، خو په تفصیل یې پرې څه نه دي لیکلي.

۷- پخواني ملي او ادبي اصطلاحات:

د اصلاح ورځپاڼې د ۲۸/۵/۱۳۴۳ل کال نېټې د ګڼې له مخې د محمد ګل خان مومند یو بل اثر دی، چې چاپ شوی نه دی او د قلمي نسخې په توګه په دې اثر کې پخواني ملي او ادبي اصطلاحات راغلي دي. د دغه

WWW.KHOST.AF

اثر په باب باید ووایم، چې د غزني یوه روښنفکره او سېډونکي (غلام جیلاني خان) ماته وویل: ((زموږ د ځوانی شپې ورځې وې، نو موږ به څو تنه روښنفکره ځوانان وخت پر وخت د بابا لیدو ته ورتلو ، د هغه د ژوند وروستي کلونه وو ، یوه ورځ یې موږ ته وویل، چې ما د متلونو او د پښتنو د پخو خبرو په باب یو کتاب راپیل کړی، په دې کې مې یو شمېر متلونه راټول کړي دي.)) نو زما په ګومان کېدی شي (پخواني ملي او ادبي اصطلاحات) د وزیر صیب محمد ګل خان مومند همدغه اثر وي، چې پورته مو یادونه وکړه.

ددغو یاد شویو اثارو (روزنه، پخلی، پښتني تربیه او پخواني ملي او ادبي اصطلاحات) قلمي نسخې اوس زما په واک کې نه شته، چې د نوموړو اثارو د څرنګوالي په باب بشپړې څرګندونې وکړم. خو (زموږ غازیان) اثر د ښاغلي مولف محمد ولي زلمي په قول: ((د محمد ګل خان مومند یو وراره محمد پتنګ نومېده، چې د ده تر مړینې وروسته یې د ده د ځینو اثارو په خپرولو کې توجه کوله.)) (۲۱) نو شاید د نوموړو اثارو قلمي نسخې هم له نوموړي سره خوندي وي.

دغه راز د وزیر صیب محمد ګل خان مومند دوه لیکنې چې د ده په خپل لاس کښل شوي، د هېواد له نومیالي محقق حبیب الله رفیع سره موجودې دي چې تراوسه چاپ شوي نه دي.

دا لیکنې هم د وزیر صیب د متفرقه لیکنو له جملې څخه دي:

۱- سیمه: د ګډ هېواد او خصوصاً د پښتنو د هېواد د ساتنې او ګډ مدافعیت په اړه مطالب لري.

۲- مېلمستوب: مېلمستیا او بلنه ده، په مېلمستیا عمومي بحث او دا چې پښتانه په مېلمستیا کې ډېر ټیپاوړي دي خصوصي بحث کوي.

WWW.KHOST.AF

۳- توکي: په دې مضمون کې توکي په جايزو او ناجايزو برخو وېشي، جايزې له اسلامي او پښتني ادابو مخالفې نه بولي او ناجايزې له دارو سره مخالفې ګڼي.

ب- په ادبي برخه کې:

د محمد ګل خان مومند د ژوند زياته برخه او ورځنۍ چارې د دولت پر اداري کارونو، پر پښتو پالنې د نوي پښت پر روزنې او د مهمو ژبنيو علمي اثارو پر ليکلو تېر شوی، تر اوسه پورې چا د محمد ګل خان مومند د ځانګړو تخليقي ادبي اثارو په باب څه نه دي ليکلي، خو د شعرونو پخې بېلګې يې په لاس کې شته، د هغو د څرنګوالي له مخې ويلی شو، چې محمد ګل خان مومند د شاعرۍ د اوچتې قريحې او لوړ استعداد خاوند و او ښايسته ډېر شعرونه به يې ليکلي وي. دلته يې لومړی د بېلګې په توګه يو ټوټه شعر راوړم او بيا به پرې لنډې خبرې وکړم.

پښتونواله

نيکه پلار مې پښتانه وو يم پښتون
زمری يم، زمرزی يم، زمربون
زه پښتون يمه ښکاره يم لکه لمر
و غليم ته تل ولاړ يم لکه غر
ما ته ورځ د ننداري ده ورځ د جنګ
ورته درومم په اتڼ او په غورځنګ
د غورځي غرونه زما لکه ثنا
برېښېده د توري زما لکه برېښنا
د زمري په څېر غورځی کړمه غړمبېږم
لوړ لوړ غرونه لکه توی غونډې بهېږم

WWW.KHOST.AF

پــر غلــيم بانــدې چــې راشـــي زمـــا وار
اســـماني تنـــدر بـــه وي زمـــا ګـــوزار
زه پښـــتون يمـــه پښـــتو بانـــدې ځرګنـــد
کـــه دا نـــه وي زه بـــه يمـــه خوشـــې شـــند
پـــاتې مـــړې مـــې لـــه پـــلاره ده پښـــتو
ده پښـــــتو او پښـــــتونواله د پښـــــتو
پښــــتو زده کـــړه ده د علـــم او کمـــال
پښـــتونواله ده ښـــه تـــوره او ښـــه ډال
ښـــه خويونـــه ديانـــت مـــو ده پښـــتو
ښـــــه دودونـــــه او اداب د پښـــــتنو
پښـــــتونواله پښـــــتانه هوســـــوي
پښـــــتونواله پښـــــتانه بـــــه لـــــوړوي
پـــه پښـــتو بانـــدې وطـــن ګټلـــی شـــوی
پـــه پښـــتو بانـــدې وطـــن ســـاتلی شـــوی
هـــم بـــه بيـــا وي پـــه پښـــتو بانـــدې ګټـــل
هـــم بـــه بيـــا وي پـــه پښـــتو بانـــدې ســـاتل
پښـــتو کړمـــه، پښـــتو وايمـــه زه تـــل
ده لالـــی زمـــا پښـــتو نـــه لـــرم بـــل
ســـر او مـــال مـــې دواړه جـــار دي تـــر پښـــتو
ژونـــد او مړينـــه مـــې نثـــار دي تـــر پښـــتو
پښـــتانه کـــه د پښـــتو پـــر لـــورو ځـــي
دا نـــړۍ او هـــا نـــړۍ کـــې دي خونـــدي
پښـــتانه او پښـــتونواله دې وي تـــل

WWW.KHOST.AF

که مورې د وزير صيب دې شعر او ځينو نورو شعرونو ته په ژور نظر وګورو، نو وينو چې د ده په شعرونو کې هم د پښتو پالنې، هېواد پالنې او پر ځان باندې د باور پياوړې روحيه ليدل کېږي. دی د يوه پښتون په توګه د دښمنانو پر ضد جنګ ته د زمري په څېر ورد رومي، لکه خوشال بابا غوندې د غره په شان ورته په مخ کې ودرېږي او لکه امير کروړ جهان پهلوان د جنګ په ميدان کې خپله توره چلوي. خپله خپلواکي له چانه په زاريو او خيرات نه غواړي او دا لوی نعمت د تورې او ډال په واسطه خپلوي. هغه لکه يو دردمن مين له پښتو سره مينه لري، پر پښتو مين دی، هغه د پښتو ژوند لوی نعمت ګڼي او دا کار د زړه له کومي کوي، د تجمل او سينګار لپاره يې نه غواړي. هغه پښتو يو ټولنيز قانون بولي او لارويان او عملي کوونکي يې د زغم او اتلولۍ خاوندان. په شعرونو کې يې (که د همغه وخت د شعرونو په پرتله) يې په پام کې ونيسو، هنريت، جذابيت، تبحر، روانتيا او ساده ګي ليدل کېږي او په زياتو سوچه پښتو کلمو يې پوښلي او ښکلي کړي دي. تر ډېره حده يې د نورو ژبو د کلمو له راوړلو څخه ډډه کړې ده.

په لنډه ډول ويلی شو، چې شعرونه يې په شکلي (جوليز) لحاظ، ساده، عام فهمه او د پښتو په ځانګړو وييونو ښکلي کړای شوي دي او په محتوايي لحاظ يې، پښتو، پښتونولي، هېواد پالنه او ملت پالنه د شعرونو مرکزي فکر جوړوي.

د کميت له پلوه د وزير صيب د شعرونو په باب دومره ويلای شو، سره له دې چې په مستقل ډول د ده د شعرونو کومه ټولګه تر اوسه نه ده چاپ شوې خو د شعرونو له قوت، د شعر پر ارکانو له حاکميت او د شعر له

WWW.KHOST.AF

نورو بېلګو څخه يې ځرګندېږي چې د شعرونو ځانګړې مجموعه يا مجموعې به يې درلودلې.

WWW.KHOST.AF

محمد ګل خان مومند
د نورو له نظره

محمد ګل خان مومند د پښتني تاريخ يو داسې شخصيت دى، چې د ځينو نورو پښتنو مشرانو په څېر يې شخصيت له څو بعدونو څخه جوړ دى، هغه كه له يوې خوا ښه پوځي و، نو له بلې خوا ښه اديب او ليكوال هم و، هغه كه له يوې خوا ښه سياستوال و، نو د ملي مشرتوب، جرګه مارۍ او مركې د ځواك وړانګې هم په كې ځلېدې. د محمد ګل خان مومند د شخصيت ژوند او اثارو په باب يو شمېر بهرنيو او كورنيو ليكوالو څه ناڅه ليكنې كړې دي، خو دا ليكنې دومره جامع او زياتې نه دي، چې د وزير صيب د شخصيت او اندو ژوند پوره جاج دې ترې واخيستل شي. خو په ولس او زموږ د خلكو په زړونو او فكرونو كې د هغه په باب ډېر څه شته، كيسې شته، روايتونه شته، نكلونه شته، يادونه، خاطرې او ډېرې نورې نا ليكلې خبرې.

د بهرنيو پوهانو له ډلې څخه ډاكټر پيچكا چكوسلواكيايي د محمد ګل خان مومند يادونه كوي، هغه د پښتو يو لوى عالم بولي او په خپل اثر ((پښتو خجخېړنه)) كې د محمد ګل خان مومند له اثارو څخه ګټه اخلي.

استاد عبدالروف بېنوا هغه د پښتنو د يو مشر او مبتكر ليكوال په توګه راپېژني او په ((اوسني ليكوال)) كې يې پېژندنه داسې كوي: ((خو

WWW.KHOST.AF

دلته دی د وزیر یا رئیس په حیث نه معرفي کوو، بلکې ده ته د پښتنو، پښتو او پښتونولۍ د یوه لېوال مشر او مبتکر لیکوال په نظر ګورو. مبتکر یې ځکه بولو، چې ده د پښتو ژبې د لیکنې او ګرامر لپاره له ځانه د تورو نوي شکلونه او نوي تعبیرونه منځته را ایستلي وو، چې د ده ځیني اثار په همغو اشکالو او تعبیرونو چاپ شوي هم دي.)) (۲۳)

((پښتونستان)) نومي اثر لیکوال، عبدالمنان دردمند یې د پښتنو د نومیالي مشر په توګه را پېژني. د ((زمونږ غازیان)) مولف محمد ولي زلمی یې د ملي مشر، ستر خدمتګار، د پښتو ژبې د پالونکي او غازي په توګه معرفي کوي.

استاد محمد اصف صمیم یې د یو بشپړ پښتون کرکټر او د خپلو ایډیالونو د اتل (زما اتل) په توګه را پېژني او همدارنګه نور لیکوال یې په نورو درنو نومونو او القابو یادوي. خو څرنګه چې په عمومي ډول افغاني ټولنه له لیک لوست څخه بې برخې ده، نو هغو مره چې زمونږ د اتلانو په باب زمونږ د خلکو په زړونو او فکرونو کې یادونه پراته دي، هغو مره نه دي لیکل شوي، ډېر داسې یادونه او خاطرې زمونږ د ګړني (شفاهي ادب) برخه ګرځېدلي دي. په عوامو کې محمد ګل خان مومند ته د ((بابا)) او ((دادا)) لقبونه ورکړل شوي او دا هغه لقبونه دي، چې پښتني ولس یې خپلو مشرانو او خدمتګارانو ته د هغو د لویو قربانیو په بدل کې ورکوي او هرڅوک ((بابا)) او ((دادا)) کېدی نه شي.

د محمد ګل خان مومند په باب زمونږ د هېواد له یو زیات شمېر روښاندانو، ټولنیزو شخصیتونو، قومي مشرانو او ولسي خلکو سره ډېر یادونه، روایتونه او حکایتونه شته، چې د ټولو بیان یې اوس زمونږ د دې لیکنې له حوصلې څخه وځي. یوازې د هېواد د هغو څو تنو لیکوالو او مخورو نظرونه به دلته راوړم، چې ما ورسره د هېواد په اوسنیو کړکېچنو شرایطو کې ولیدل او د هغو نظرونه مې را واخیستل.

WWW.KHOST.AF

((که څو تنه خانان، زمینداران، سوداګر او درباریان ځنې وباسو نور نو د پښتنو ژوند سترې ژوند دی او دا سترې ژوند د دوی د ژوندانه د خرابو شرطونو زېږنده ده.

ددې کم بخته سترې او سرګردان قام سارا شین تر او سه پورې لالهانده کوچیانی ژوند لري، نن دلته سبا هلته- چېرې چې یې ښه، هلته یې شپه- عمرونه یې په کوچ وبار کې تېر شول، په کېږدۍ کې زېږي، په کېږدۍ کې لویېږي او په کېږدۍ کې مري، اویا کلن زاړه او برنې لنګې پلې په اوښو پسې منډې وهي او په هر شواخون چې وي ځانونه مزله ته رسوي، تراوسه پورې لا دا اسکېرلي ټاکلی وطن نه لري او نه یې ټاکلې هدیره په نامه ده، د یوې کورنۍ پلار که د بابا غره په لمنو کې ښخ وي، کېدی شي چې د دغې کورنۍ مور د اباسین په غاړو کې خاورو ته سپارل شوې وي.

سره له دې چې ویل کېږي پاچهي د دوی د قام (پښتنو) ده، خو دوی تراوسه پورې لا د کور، کلا او باغ و پټي څښتنان نه شول او د پښو تناکې یې ورکې خو څه حتی لرې نه شوې.

دوی د رمو او تَووُد ژغورنې لپاره له خونخورو لېوانو سره خپرې لګوي او د ځانونو او اولادونو د ساتنې لپاره له سرکښو اقلیمي توپانونو سره ډغرې وهي، کله یې سېلونه کېږدۍ وړي او کله یې مالونه، کله یې ټکې پر رمو او تَووُ لوېږي او کله یې پر کلیو او کېږدیو.

وړې چې د دوی تر ټولو غټ عاید دی، خدای ناترسو ښاري سوداګرو سترګې ورته ډمارلې دي، د سکول په وخت کې د کوچیانو لارې نیسي او

WWW.KHOST.AF

وړی په نیمه بیه څنې ترلاسه کوي، د ښارونو خلک د دوی د مالونو په غوښو او غوړو اربوده دي، خو دوی په تروو او پیاوو ګېډې مړوي، د اروا ښاد مولانا سیقي په قول جامو ته دوی ځکه کالي وایي چې په کال کې که یوه جوړه ورمیسره شوه، ځانونه نېکمرغه شمېري، د ښځو ملاوې یې ماتې شولې، چې د لرو ګودرونو یا ژورو څهانو څخه په ژیو او ګړیو کې اوبه راوړي.

هغه پښتانه چې په کلیو کې مېشته دي او دیشین بلل کېږي، له څو تنو خانانو او زمیندارانو پرته نور د کښت و کر لپاره کافي ځمکې او ډېری یې حتی ببخي ځمکې نه لري، ځینې یې د بل بزګرۍ او مزدورۍ ته اړ دي او ځینې یې په لمنو، څادرونو او بوجیو (بوریو) کې خاورې د غرو لمنو ته په څه ستونزو او سترياوو خېژوي، نازولي زوزات او خواخوږي تورسرې ورسره کار کوي او هلته پټي سازوي او د بارانو په هیلو څو داني تخمونه په کې پاشي، په کوم کال چې اسمان پر ونه رحمېږي او کافي بارانونه ونه شي، حاصل خو پرېږده تخم یې هم هدر ولاړ شي دا کم بخت او د خدای له نعمتونو څخه بې نصیب قام جوار ترخه کوي، چې لږ وخوړل شي، که ځینې پښتانه واړه پټي ولري د تربرو سترګې پرې سرې وي، د پښتنو متل دی: ((د بل په لاس کې مړی غټه ایسي))، په لږه پلمه تربرونه یو د بل مرګ ژوبلې ته لېچې راوغزوي او یو د بل په مغزو ماتولو خپله باتوري ښکاره کوي، خوشال خان ختک څه ښه ویلي دي:

پښتانه واړه بد خوی دي   کور په کور کاندي غورزی
یو چې سر کاندي لږ پورته   بـــل یـــې ووهـــي مـغزی

یو تربور چې ووژل شي، بل تربور له کلي کډه په شا کړي، خپل هر څه پرېږدي د کسات له بېرې له خپل ولسه وتښتي او په نورو ولسونو کې

WWW.KHOST.AF

پناه واخلي، د وژل شوي تربره وروڼه او زامن ټوپک په لاس د خپل خوني دښمن په لټه کې وي او خوني تربور د خپل مرګ په انتظار کې وي پر سر يې توره ټوټه په او مړي سپنسي تړلې وي، جريب نيم ځمکه چې يې په کلي کې درلوده، هغه شاړه پاته شي او دى له خپلو اولادونو او ښځې سره در په در ګرځي، دا شوه تربورګلوي.

د پښتنو پيغلې د پلار پر کور زړېږي، ځوانان بې د ولوره او بابيرې توان نه لري، ځوانان زاړه شول خو د اولادو څښتنان نه شول، د چا چې بيا اولاد شته، هغه بېوزلي په لړه ناروغۍ د اخرت په سفر ځي، طبيب نه شته، روغتون نه شته، دوا نه شته، ځکه نو ناروغانو د علاج او دوا پرځای دم دعا او تاويزونو زيارتونو ته مخه کړې ده او د دوی په فکر د افسونونو په زور ځانونه او اولادونه د پيريانو له پتو حملو څخه ژغوري. کوم کوچنيان چې د ژوندانه په قافله کې د کوي، شري، توري غاړې او داسې نورو تر غاښو اوړي د هغو بيا د ښوونې او روزنې لپاره مکتبونه نه شته، مدرسې نه شته، معلم نه شته، مدرس نه شته، کتاب نه لري او کاغذ و قلم نه پېژني.

له بده مرغه پښتانه له صنعته بد وړي، د دوی په ټولنه کې کسبکارو ته په کمه سترګه کتل کېږي، حتى سيالان يې نه ګڼي. دوی خو بانک نه پېژني او تجورې نه لري، پخوا به يې د سپينو سکې په ګړيو او منګيو کې تر خاورو لاندې ښخولې اوس يې بيا بړستنو کې ګنډي، لوټونه ښه نه پېژني، زياتره جعلي لوټونه پر دوی تېرېږي.

زياتره پښتانه په کوچيانو مېلو (مېنو) کليو، بانډو کې زېږي، بې له دې چې د نورو ثقافت او مدنيت ووينې او يا له هغو څخه څه د ځان کړي، مري، ځکه نو د دوی کوچياني او کليوالي ثقافت هغه د شلو پښتو

WWW.KHOST.AF

وړاندې ثقافت دی او نوښت په کې په اسانۍ سره ځای نه دی پیدا کړی، دا وو کوچي او کلیوالي پښتانه.

اوس به راشو ښاري پښتنو ته:

څومره چې کوچي او کلیوالي پښتانه پر خپل ثقافت ټینګ دي، هغومره ښاري پښتانه د خپل ثقافت په خوندي کولو کې سست او بې پروا دي، په تېره بیا په ګډوله ښارونو کې، چې هلته نور قامونه هم د دوی په څنګ کې پراته وي، ښاري پښتانه ډېر ژر د پردیو تهذیبونو او ثقافتونو پیروي کوي او خپل ارثي ثقافت او په تېره بیا ژبه د نا پښتنو ګاونډیو په څنګ کې خورا ژر له لاسه ورکوي، له نورو قامونو سره چې د دوستي او خپښي وکړي، د هغو دود و دستور چټک مني، له کلیوالو پښتنو سره یې اړیکي که ونه شلېږي سستېږي خو هرومرو، متین خان اندړ راته وویل: یو وخت زه د کابل په چاردهي کې جبارخان کلا ته ولاړم، چې له رئیس تمیز عبدالرب خان اندړ سره ووینم، کلا ته نژدې د ده زوی په مخه راغی د پلار پوښتنه مې ځنې وکړله، ده راته وویل: (او کتی قومایش در مهمانخانه ششته))

تاسې وګورئ د پلار قومیان د ده قومیان نه شول، ځکه چې هغه په پښتو خبرې کوي، دی پارسي وايي او په پښتو نه پوهېږي یا یې نه وايي، ده دریشي اغوستې ده او هغو خپل پښتني کالي، هغو پګړۍ تړلي دي او دی لوڅ سر دی.

په ګډوله ښارونو لکه کابل او هرات کې او سېدونکي پښتانه د دغې اثر پذیرۍ او انفعال ښې نمونې دي، په دغو ښارونو کې چې له لسو تنو سره وپېژنئ، ښځه به یې هرومرو درته ووايي: ((مه هم اوغان استم)) او که داسې ادعا د ځان په باب ونه کړي دا خو هرومرو درته وايي چې انا مې

WWW.KHOST.AF

پښتنه وه، يو وخت زه په لينګراد کې وم، د ختيځ پېژندنې له پوهنځي څخه تليفون راته وشو: ((يو ډاکتر د عالي تحصيلاتو په نيامت له افغانستان (کابل) څخه دغه اوس رارسېدلی او ستا په لټه کی دی)) ما چې په ټليفون کې له هغه نوي مېلمه سره خبرې وکړلې ومې نه پېژانده، خو د وطنداری په خاطر مې ورته وويل: ((دغه دی دستي دررسېږم زما لاره څاره))- زه چې پوهنځي ته ورغلم له نوي راغلي وطندار مېلمه سره مې روغبړ وکړ، اب شي ژيت (ليليې) ته مې بوت، ځای مې ورونيوه، ښاغلی ډاکټر... چې خدای په اماني راسره کوله، تر کور ودانی ويلو وروسته يې دا هم راته وويل: ((مادر کلان مه نورزايي بود))

مفکر محمد ګل خان مومند (۱۳۰۲هـ ق زوکړی) د خپلې زمانې يو باخبره، پوه او ځيرک منصبدار و، له اګاهی، پوهې او ځيرکتيا سره يې د قام درد او خواخوږي هم درلوده او د پښتنو دغو بدو ورځو ته ښه ځير و، ده ډېرې شپې د پښتنو د غمخوری په فکر کې سبا کړلې او ډېرې ورځې د قام په غم کې لالهانده کرهرانده پرې تېرې شولې، پای ته يې وپتېيله هر راز چې کېږي د کم بختو پښتنو د ثقافتي پرمختګ، سياسي وېښتابه او اقتصادي نظم هر کار ته به هرومرو وردانګي او څو يې وسه رسي د قام ماته بېړی به د ژغورنې غاړې ته پورې وهي، هر څوک د هر کار تر عهدې نه شي وتلای، سترو کارونو ته ستر همتونه په کار دي، دا مفکر او هوډيالی محمد ګل خان مومند و، چې د قام ماتې بېړی ته يې اوږه ورکړله (خو افسوس چې تر غاړې ونه رسېدله) او خپل توان او قدرت يې د دوی فرهنګي او اقتصادي ودې ته وقف کړ.

ده په فرهنګي برخه کې د قام ژبې (پښتو) ته توجه وکړله، تر ټولو دمخه يې په ۱۳۱۱ل کال کې هغه وخت چې دی د دغه ولايت رئيس تنظيمه و پښتو انجمن جوړ کړ، د کندهار جريده (طلوع افغان) يې درسته پښتو

WWW.KHOST.AF

کړه، په خپله يې قلم راواخيست پښتو سيند (د ۱۳۱۲ل چاپ) يې وليکه، چې تر ځلورو زرو زيات پښتو لغتونه په کې معنا شوي دي، د حرفونو (تورو) حرکات و سکنات يې په مخففاتو ښوولي دي، د مصدرونو په برخه کې يې اشتقاقي تفصيلات هم شته يعنې د زمانو په لحاظ يې د صيغو اشتقاق ته هم اشارې کړي دي.

د مفکر محمد ګل خان بله مولفه د پښتو ژبې لياره (د ۱۳۱۷ چاپ) نومېږي چې د پښتو ژبې صرف ونحو ، يې په کې څېړلي ده، د دغه کتاب په دريمه برخه کې يې **۱۵۲۲** مصدرونه د شاونديو ، al,edal,wal,kawal د وېش له مخې راوړي دي، د دغې برخې يوه ښېګڼه دا ده چې د هر مصدر ، متمم مصدر يې (که په ژبه کې وي) هم راوړی دی لکه له ((ليدل) سره ((وينل)) او له ((کتل)) سره ((ګورل)) او داسې نور...

مفکر محمد ګل خان د دغو دواړو کتابونو په ليکدود کې هم نوښتونه لري مثلاً: ټ يې ت، ج يې ح [1] -ډ يې د ، ړ يې ر ،ڼ يې نړ ليکلی دی او د کلمې په منځ کې زور يې په (ه) ښوولی دی، لکه سره ی (سړی) کتهوره ی (کتهوری) او داسې نور..

د ماموريت په وخت کې چې به مفکر محمد ګل خان په هر ځای کې و هلته به د پښتو ژبې او ادب د پوهانو انجمن جوړ و ، ده به پښتو پوهان تشويقول چې په خپلو اثارو ، پښتو ژبه غني کړي- کتابونه وليکي، لغتونه راټول کړي او د پښتو ګرامر وڅېړي، ده غوښته چې پښتنو

---

(1) د (ج) ليارِه د (ح) شکل تر محمد ګل خان مومند دمخه هم کارول شوی دی (و ګ. د ايچ. رتن چند کندهاري رهنمای پښتو چې پر ۱۸۹۲ع کال په کوټه (کويټه) کې چاپ شوی دی) ما چې د کابل چاپ خيرالبيان د مقدمو په برخه کې (۷۴مخ) (ح) شکل د وزير محمد ګل خان مومند ايجاد بللی دی، سهي خبره نه ده هغه وخت ما د رتن چند کندهاري رهنمای پښتو نه وه ليدلې. (رشاد)

WWW.KHOST.AF

کوچنیانو ته دې تعلیم په پښتو ژبه وشي، ولې چې په بله ژبه کې تعلیم او تحصیل د شاګرد ډېر وخت نیسي او پر ذهن یې دروند والی زیاتوي.

مفکر محمد ګل خان د پښتونوالې پر مثبتو رواجونو ټینګ و او نور پښتانه یې هم د پښتونوالې د ګټورو دودونو باندې ټینګار ته تشویقول، له دروه و درغل، درواغو او غوړه مالۍ څخه یې ډېر بد وړل او ویل به یې دا عادتونه او خصلتونه نه یوازې د دین له پلوه غندل شوي دي، بلکې په پښتونواله کې هم دغو خصلتونو ته د کرکې او نفرت په سترګه کتل کېږي او د پښتني فضایلو له منځه وړونکي دي. ده چې په خپل ژوند کې څومره سیاسي تقوی، پاک نفسي او له قام سره خواخوږي درلوده له نورو خلکو څخه یې هم د دغو فضایلو هیله درلوده او خلک به یې دغو چارو ته تشویقول. وزیر صاحب محمد ګل خان خورا صریح اللهجه او پر حق ټینګ سړی و، علي احمد خان ((والي)) چې په ننګرهار کې د پاچهي اعلان وکړ، ده په څرګند ډول له دغه اعلان سره مخالفت وکړ، هر څه ایرادونه او تهدیدونه چې ورکړل شوه له خپلې هوډې څخه نه واوښت.

د مفکر محمد ګل خان پام د قام د ځوانانو د تربیې په څنګ کې د قام اقتصادي بهبود ته هم اوښتی و، د هندوکش په شمال کې ډېرې سرکاري ځمکې خورا شاړې پرتې وې او به بېکارې بهېدلې او شاړې ځمکې ځنګلونه کېدل، د سیمې خلکو د کرنې په کار کې ځانونه ډېر نه زهیرول، د للمي لپاره ډېر دښتونه او راغونه د دوی په واک کې وو فقط یوې او تخم یې له دوی څخه غوښت، نور به نو اقلیمي شرایطو (موسمي بارانونو) کښتونه ورپخول، په پراخو دښتو او ویړو راغو د سیمې د خلکو وس نه رسېده چې ټول وکري او حاصل ترې واخلي، خو په افغانستان کې ځینې سیمې په تېره بیا د پښتنو ټاټوبي داسې وو چې غلو دانو یې د سیمې خلک نه شوای مړولای، ځمکې نه وې چې وکرلې

WWW.KHOST.AF

شي، د سیمې خلک به دې ته اړ وو چې د مزدوریو لپاره د هندوستان لټهو ته ولاړ شي او غنم و جوار له هندوستانه راوړي.
مفکر محمدګل خان دغه بې ځمکې خلک او کوچیان په منتونو په زاریو زواوو وروبلل او بې خاونده ځمکې یې د هندوکش په شمال کې پر وېشلې، ده په دې کړو د هندوکش د شمالي برخو ډېرې بې خاونده او بې حاصله ځمکې حاصل خېزې کړلې او د وطن بېکاران یې په کار واچول، د نورو له مزدوریو یې راوګرځول او د خپل ملک په ودانۍ یې اخته کړل، د ملک حاصلات یې زیات کړل او وږې سیمې یې د خپل ملک په حاصلاتو مړې کړلې.
مفکر محمد ګل خان د قره قلي پوستکو انحصاري سوداګري د جهودانو له لاسه وکښله، د سیمې خلک یې تجارت ته تشویق کړل، د ((رښتیا)) او ((یووالي)) په نومونو یې په مزارشریف او بلخ کې شرکتونه جوړ کړل چې وروسته دغه شرکتونه په خپلو سوداګریو کې ډېر پرمخ ولاړل او د ښو پانګو څښتنان شول.
د رسمي ماموریت ترختمېدلو وروسته هم د محمد ګل خان تباتوبی د پښتو ژبې او ادب د پوهانو او هوا خواهانو ټولنځی و. مفکر محمد ګل خان تر مرګه پورې (۱۳۸۳هـ ق) د پښتنو د بهبود چرتونه وهل.
زما ښه یاد دي د افغانستان د خپلواکۍ د بیا اخیستلو څلوېښتمه کالیزه وه، فخر افغان (عبدالغفارخان) هم کابل ته راغلی و، په بابر باغ کې د خوشال لېسې او رحمان لېسې ځلمیو شاګردانو رسم ګذشت ورته وکړ، تر رسم ګذشت وروسته اتڼونه پیل شول د شاه جوی د خروټیو اتڼ چیان هم راغلي وو. دوی چې اتڼ کاوه رنګه د سمالونه یې په لاس کې وو او هغه به یې د اتڼ له حرکتونو سره سم ښورول، قام پال محمد ګل خان مومند چې د فخر افغان پاچاخان ترڅنګ ناست و، د خروټیو د اتڼ دغه

WWW.KHOST.AF

خصوصیت یې خوښ نه شو ، ناڅاپه ودرېد او خپله لکړه یې د اتڼ له حرکاتو سره سمه د تورې په دود ښوروله او څرخوله، خروټیو اتڼ چیانو ته یې ور ږغ کړ: ((وغورځوئ دا د تور سرو څپوښې (د سمالونه) ، ستاسې پلرونو او نیکونو په اتڼ کې تورې ګرځولې او تاسې د ښځو په شان څپوښې ښوروئ.))

وزیر صاحب محمد ګل خان په دغو کلو کې د ګوزڼ په ناروغۍ مبتلا و ، پښو یې ښه ملګرې نه ورسره کوله، خو بیا هم له دغې ناروغۍ سره یې له تورو سره د اتڼ حرکتونه د پښتنو ځوانانو د روزنې په خاطر تمثیل کړل.

محمد ګل خان او پاچا خان دواړه اوس په موږ کې نه شته (خدای[ج] دې دواړه وبخښي) د پښتنو لښکر، بې قافلې شوی دی او قافله هم سالار نه لري، زه ګومان کوم، د دې بې سالارې قافلې خطرناکې ایندې ته به دغه دواړه لارښوونکي مشران[رح] هېښ پاته وي او په ډېر حسرت به دغو پر شلو لارو روانو پښتنو ته ګوري.)) (۲۴)

((زما یادښت))

((د نړۍ هر ولس که د انساني فرهنګ له پلوه ډېر وروسته پاتې هم وي، یو سرغنه او مشر، یا په بله وینا ، یو لارښود او سمونوال لري او دا مشري او سرغندويي ان تر دولتي اډانې هم رارسېږي چې د قانون په چوکاټ کې د خپل ټبر او ولس د ښېګڼې لپاره هلې ځلې کوي. بده مرغه

WWW.KHOST.AF

ټولنه به هغه وي، چې په يوه ټاکلي چاپېريال کې د ځينو لاملونو له کبله له دغسې يوه لاربنود او سرغندويه بې برخې پاتې شي او ورسره ورسره پرې يو زورواک دولت واک چلوي، لکه همدا نن سبا پر افغاني ټولنه باندې.

په روانه پېړۍ کې پښتون ولس دوه پياوړي مشران لرل، په لره پښتونخوا کې پاچاخان (عبدالغفار خان) او په بره کې مومند بابا (محمدګل خان مومند). دوی هر يوه په خپله خپله برخه کې د پښتنو د مشرتابه نقش پر غاړه درلودلی او لکه څنګه چې ښايي، په پوره مخسوري يې دغه نقش لوبولی دی.

په ښکاره خو داسې برېښي چې د پاچا خان رول سياسي و او د مومند بابا فرهنګي، مګر که په ځير سره وکتل شي، د دواړو د هلو ځلو پيره زياته فرهنګي وه که د پاچاخان د خدايي خدمتګار غورځنګ د سياسي ويښتابه توله يو څه درنه وه خو فرهنګي هغه يې هم دومره سپکه نه وه او د مومند بابا فرهنګي او بيا په ځانګړې توګه د پښتو ژبې غورځنګ خو بره خوا هر پښتانه بچي ته جوت دی. مومند له اماني پېره بيا تر نادر، ظاهري پېره يو پياوړی پوځي بولندوی پاتې شوی او په همدغه واک و ځواک يې پښتو ژبه د يوه ملي پېژند نښې او سمبول په توګه پر افغان دولت او حکومت منلې او هغه يې له نورو نړيوالو ژبو سره د سيالۍ جوګه کړې ده.

د محمد ګل خان مومند (وزيرصاحب، مومند بابا) له نامه سره يوه داسې پرتمينه پښتني تاريخي څېره سترګو ته نيغه درېږي، چې د پښتني، يا په بله وينا، افغاني فرهنګ وروستی اويا کلن څپرکی ورسره نه شلېدونکي اړيکي لري. ده له ټولنيز (عام، نړيوال ديموکراټيک دود سره سم د ((ډېرښت)) آر او اصل پر بنسټ د افغاني ټولنې ملي وکړ

WWW.KHOST.AF

(هویت) په پښتني هغه کې لیده او پر همدې بنسټ یې پښتو، پښتونولي او پښتون او بیا ټینګه او سپېڅلې خو پراخ لیده اسلامي ګروهه د دغه ملي وکر ټاکنده پېژند نښې ګڼلې.
د دغه ډیموکراټیک آر له مخې ورته ټولیز افغاني کولتور له پښتني فرهنګ پرته نور څه کېدی نه شو.
د دغې لیارې انګېزه:
وایي، کله چې مومند بابا هلکینه کې له پلار سره له کابله خپل کلي ته تللی و، چا ورته پېغور ورکړی و چې ولې یې پښتو نه زده، هماغه و، چې کابل ته له ستنېدو سره یې پښتو زده کړې ته ملا وتړله او دومره په کې مخ ته ولاړ چې ټول برخلیک یې ورترغاړې شو او ټول اند و ژوند یې ورته وښانده. زما په اند په تورکیه کې یې پوځي زده کړېزه استوګنه د دغې لیارې تر هر څه ستره انګېزه وه. ده له نژدې څخه د مصطفی کمال (اتاتورک) فرهنګي سمونواله (ریفورم) لیدلی و، چې څنګه یې خپله تورک ولس او تورکي ژبه له عربي او غربي اغېزه ازادوله او څنګه یې له دغې لیارې د یوې نوې او پرڅان ویسا تورکیې د بنسټ پخولو ته متې رانغښتې وې.
او په زړه پورې بیا دا چې په توره سقاوي واکمنۍ کې یې د ایران له استوګنې هم ډېر څه زده کړل، هغه مهال ایران غوښتل، د تورکیې په پېښو د خپلې پارسي په سپېڅلتیا او پیاوړتیا خپل ځانګړی ملي وکر جوت کړي. مومند بابا د نجات په جګړه کې د یوه پاخه پوځي جنرال په توګه داسي غوځ نقش ولوباوه چې د نادر او د هغه د نورو تش په نامه پوځي سوبمنانو ورونو خپل شپږم ورور وګاڼه لومړی د کندهار تنظیمه مشري ور ترغاړې شوه چې د ترکستان د ((افغاني کولو)) پلان ورسره غوټه و. مومند بابا د قطغن او بدخشان د یوه تکړه نائب الحکومه

WWW.KHOST.AF

(شېرمحمد ناشر خروټي) او داسې نورو همکارانو په مرسته وکړای شول، په څو کلونو کې تورکي او افغاني توکم سره داسې واخښل راواخښل چې بیا چا د ((پان تورکیزم)) نوم هومره هم وانه خیست. له تازه دمونو مېشتو پښتنو، هزاره وو، بلوڅو، پشه ییانو او د افغانستان د جنوب نورو تبرونو سره د تورکستان جبې نورې پر شولګرو او غنمګرو، پالیزونو او پومبو بدلې شوې او له دې سره سره زموږ پیاوړی سمونوال (مومند بابا) په هغو سیمو کې د افغاني ورورولۍ بلېنده ولګوله. د خوراک پوښاک او استوګنې ډولونه او بېلابېل دودونه جالونه سره همرنګ او هماهنګ شول، چې دا دی نن سبا په کې څوک د تورک و تاجیک، مغول او پښتون توپیر په اسانه کولای نه شي، مړی ژوندی یې سره ګډ دی او یو د بل پر ژبه لکه د یوې کورنۍ غړي پوهېږي.

دا تاریخ بیا وخته زبات ته رسولې ده چې د افغاني ټولنې په هویت ټاکنه کې د لوی مومند بابا ونډه څومره اغېزمنه وه.

دده په غوښتنه او نوښت پښتنې اتڼ ملي اتڼ National Dance او د بیرغ غوندې درې رنګه پښتنې کالي افغاني ملي کالي ومنل شول. د ژمي چې به ننګرهار ته راغی، خلک به پرې رامات شول او ده به هم ورته د خوراک، پوښاک، مړي ژوندي او ښو ښو دودونو او رواجونو او بیا د نوي ژوند واک تبلیغ او لارښوونې کولې، ژبه به یې ترې زده کوله او ژبه به یې ورزده کوله، جومات ته به چې لمانځه ته ولاړ، ملایانو ته به یې د دیني لارښوونو او ورمونو ترڅنګه د خلق الله د خدمت ډېر ټینګار هم کاوه. د طالبانو او چټانو اتنونه به یې هم ورسمول او د دې لپاره چې تقلیدي اتڼ یې ورته ملي کړی وي، په خپله به پاڅېد، لستوڼي به یې وایستل او پر اتڼ به یې ورته پیل وکړ. ده به د یوه پلان له مخې هر ژمی خپل استوګنځی بدلاوه، کله به خپل کلي ((ګلایي)) ته ولاړ، کله به کونړ

WWW.KHOST.AF

او کله کومې بلې ختيزې سيمې ته، اوړی به يې هم همدا سې کله پر کابل او کله پر سمنګانو يا کومې بلې سيمې تېراوه. د ننګرهار او کونړ خلکو تر مومند بابا د مخه له سبو او ترکارۍ سره دومره مينه نه درلوده او نه له ونې غنې او مېوې داني سره.

معياري (کره) او نږه پښتو:

مومند بابا لومړی روښاندې او بيا پښتو مين ليکوال و چې تر هر څه دمخه د ((يوې يوازينۍ کره او نږه پښتو)) ربړې ته پوره ځير شوی و. زموږ له اوسني معياري غورځنګ سره يې توپير دا و چې ګړنۍ او ليکنۍ پښتو يې همزمان سمول غوښتل او دغه کار يو نادوده او ناشونی دی. موږ د وزير صاحب همدغو هلو ځلو ته له نويو ژبپوهنيزو آرونو سره سم پايښت ورکړ او تر هر څه دمخه مو د ((يوې يوازينۍ بشپړې کره ليکنې)) پښتو ربړه رامنځته کړه. د غږپوهنې له پلوه د ((منځنۍ)) د پښتو معياري ګرځول بيا هم له همده څخه راپاتې دي، په تېره د (سه x) او (رg) په برخه کې. سره له دې چې د ويي رغاونې له آرونو سره يې کومه سستماتيکه پېژندګلو نه درلوده، خو د ېرې نوې رغاونې (نيولوجيزمونه) يې له پښتو ويي رغاونې سره نابانده وو، لکه تکرست (ورزش، پاس پاس (هسک)، توپن (نری)، تپنی (سياح)... هڅوب له ببلابېلو تکو (هـ، ح،و، ب) څخه رغولی و (هغه څه چې ولسونه ببلوي، چې انګرېزي (هوکې= O.K. = no kill) ته ورته بربښي. د ژبپوهنې په برخه کې يې ((پښتو ليار)) او ((پښتو سيند)) د نوي علمي ژوند له ګټورو پيلامو څخه ګڼل کېږي.

بری او برياوې:

د مومند بابا د ناپايه هلو ځلو- پېړۍ او برياوې پر ۱۳۱۶ (۱۹۳۷) کال د يوازينۍ ملي او رسمي ژبې په توګه د پښتو رسمي کېدلو سره پيل

WWW.KHOST.AF

کېږي، همدارنګه د شلمو کلونو په سر کې په ټول هېواد کې د پوازینۍ تعلیمي ژبې په توګه او په پښتو ژبو سیمو کې د دفتري ژبې په توګه د پښتو دود پدنه د همدغو هلو ځلو له پایلو څخه ګڼل کېږي. په راډیو ، ورځپاڼو او نورو ټولنیزو رسنیو او علمي خپرونو (لکه اریانا ، دایرة المعارف او جغرافیایي قاموس) کې د پښتو ورګډ بدل د مومند بابا له نامه سره ټینګ تړون لري. پر پښتو ټولنې سربېره په تاریخ ټولنه او نورو علمي او خپرنیو څانګو کې د پښتو ونډه هم همدا اسې درواخله.

د مومند بابا اند و ژوند د وروستیو شېبو وروستنۍ پېره همدا وه چې خبر شو ، د ۱۳۴۳ په نوي اساسي قانون کې پښتو او دري یو شان رسمي ژبې کښل شوې وې، له ایبکو څخه یې اعلیحضرت محمد ظاهرشاه ته تلیفون وکړ چې: ((اخر مو پښتو له پارسو سره څلېښت کړه !)) پاچا ورته وویل:

ـ په کمیسیون کې پښتانه نماینده ګان لکه مجروح، شفیق، حامد... هم وو... .

هغه ورغبرګه کړې وه، زه دا یو هم نه پېژنم...

هغه و چې محمد یوسف صدراعظم د قانون د توضیح په وینا کې ((ملي)) ټکی له پښتو سره ونښلاوه او میاشت دوه وروسته دغه جنګیالي او فرهنګیالي پښتون د تل لپاره له نړۍ سترګې پټې کړې. یاد دې تلپاتې وي.)) (۲۵)

×××

((د محمد ګل خان وروستۍ لیدنه))

((کله چې محمد ګل خان بابا ، جرمنیانو په سروبي کې له روغتون څخه رخصت کړ، نو دی ننګرهار ته راغی او په ننګرهار کې د حبیب خان پر ځای دېره شو. زه د ده په پښتونولۍ ډېر مین وم ځکه چې لومړی ځل ما په

WWW.KHOST.AF

کندهار کې عریضه نوشته کوله، نو عریضه لیکونکي په پښتو نوشته کړه، زما پښتو نه وه زده، ورته مې وویل چې عریضه رانوشته کړه، دغه عریضه ده، په پښتو ده، وزیر بابا امر کړی دی هېڅ شی بې له پښتو په بله ژبه نه شي لیکل کېدی. له پښتونوالي سره دغې مینې زه د ډېر مجبور کړم چې له کابل څخه د (لته بند) پر لاره باندې ننګرهار ته راشم، د بېسودو پُل نه و، په جاله کې راغلم. وزیر بابا چې زه ولیدلم وې ویل: ((زه د دې سړي په تندي کې دا لیکه وینم چې دی به د پښتو ډېر خدمت وکړي.)) نو زه یې په غېږ کې ونیولم نو وې ویل: ((سردار کېږه مه د پښتو خدمتګار شه او دا خبره مې هېره نه کړې فولکور را اخله، ټول کارونه به دې په فولکور وي)) ما ورته وویل چې بابا زه ستا دا قول او وعده سرته رسوم. ده وویل: ((حبیبي، خادم، جرار دا مې پښتانه کړل او د پښتو د خدمت لپاره مې وګومارل، ته یې هم ملګری شه چې پرې یې نه ږدې.)) ما د ده لاسونه مچ کړل او ده په سر مچ کړم او له هغې وعدې وروسته دا دی پنځوس کاله کېږي خپل خدمت ته دوام ورکوم.

کله چې وزیر بابا د لویې جرګې مشر و، نو ده افغانستان د غرب له غلامۍ نه خلاص کړ ځکه چې تر دغه وخته پورې د نادر خان کورنۍ د غربیانو له اشارې پرته هېڅ نه شول کولای، خو مومند بابا د لویې جرګې طرحه داسې پیش کړه چې افغانستان کولای شي له هر مملکت سره روابط وساتي او کومه ګټه چې د افغانستان لپاره ترې حاصلېږي هغه حاصله کړي. دغه نظر و چې افغانستان د غیر منسلکو ملکونو په ډله کې وشمېرل شو او تر هغه وخته پورې دې حالت ادامه درلوده چې د (خلکو ډیموکراتیک ګوند) قدرت لاسته راوړ، تر دې دمخه افغانستان د وزیر بابا توسعه عملي کړې وه.)) (۳۲)

WWW.KHOST.AF

اخځونه

۱- اصلاح ورځپاڼه، د ۱۳۴۳ل کال د ۵میاشتې ۲۸ مې نېټې ګڼه.
۲- محمد ولي ځلمی، زموږ غازیان، د علوموا کاډمی، ۱۳۶۸ل کال، ۱۹۲ مخ.
۳- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۳۴۶ل کال، ۱۲۵۷ مخ.
۴- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۳۴۶ل کال، ۱۲۵۶ مخ.
۵- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۳۴۶ل کال، ۱۲۵۶ مخ.
۶- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۱ ټوک، ۲۹۹ مخ.
۷- د بابا مشالونه، د سرمحقق عبدالله بختیاني خدمتګار راټولونه، کابل چاپ.
۸- اردو مجله، ۱۳۶۹ل کال، ۵ ګڼه، ۷ مخ.
۹- د خان شهید عبدالصمد خان اڅکزي یادښتونه.
۱۰- محمد ګل خان مومند، د پښتو ژبې لیاره، ۱۳۱۷ل کال، ۲ مخ.
۱۱- د نازو انا یاد، ۱۳۷۰ل کال، ۲ مخ.
۱۲- محمد ولي ځلمی، زموږ غازیان، ۱۳۶۸ل کال، ۱۹۳ مخ.
۱۳- عبدالخالق اخلاص، د خپلواکۍ ځلورمه جبهه، مرتب، حبیب الله رفیع، ۱۳۶۵ل کال، پېښور، ۱۰۶ مخ.
۱۴- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۳۰۷مخ.
۱۵- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۲۲۱-۱۲۲۸ مخ.
۱۶- محمد ګل خان مومند، پښتو سیند، ۱۳۱۶ل کال، تمهید.
۱۷- محمد ګل خان مومند، د پښتو ژبې لیاره، ۱۳۱۷ل کال، ب مخ.
۱۸- پوهاند مجاوراحمد زیار، ویي پوهنه، ۱۳۶۰ل کال، ۱-۲ مخونه.

WWW.KHOST.AF

۱۹- محمد ګل خان مومند ، د پښتو ژبې لیاره، ۱۳۱۷ل کال، ر-ز مخونه.

۲۰-عبدالروف بېنوا ، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۲۵۹-۱۲۶۹ مخونه

۲۱-محمد ولي ځلمی، زموږ غازیان، ۱۳۶۸ل کال، ۱۹۲ مخ.

۲۲-عبدالروف بېنوا ، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۲۵۷-۱۲۵۸ مخونه

۲۳-عبدالروف بېنوا ، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۲۵۶ مخ.

۲۴-د اکاډمیسین پوهاند عبدالشکور رشاد یادښت، ۱۳۷۰ل کال.

۲۵-د پوهاند دوکتور مجاوراحمد زیار یادښت، ۱۳۷۰ل کال.

۲۶-د محمددین ژواک یادښت، ۱۳۷۰ل کال.

WWW.KHOST.AF

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه

محمد اسمعیل یون د حاجي محمد خان زوی پر ۱۳۴۲ل کال، د لغمان ولایت د الینګار ولسوالۍ دنیازیو په یوې روښنفکرې کورنۍ کې زېږېدلی دی.
لومړنۍ زده کړې یې د الینګار ولسوالۍ د سلینګار په لومړني ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغی او په خوشال خان لېسه کې شامل شو. پر ۱۳۶۲ل کال له نوموړې لیسې څخه په دویم نومره بریالی او پر ۱۳۶۷ل کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې محصل شو. پر ۱۳۷۰ل کال له نوموړې څانګې څخه اول نومره بریالی او پر همدې کال بېرته د پښتو څانګې د کدر غړی شو. پر ۱۳۸۵ل کال په نوموړې څانګه کې د ماسترۍ دوره پیل شوه، یون په ډېر ښه او بریالي ډول دا دوره پایته ورسوله

محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د(پوهندوی) علمي پوړۍ ته

WWW.KHOST.AF

رسـېدلی دی، پـر اسـتادی سربېره، اسـتاد یـون د ((کابـل پوهنتـون))، ((هیلې)) او((شمشاد))مجلو د چلوونکي دنده هم په ښه ډول ترسره کړې ده. پـه پېښـور کـې د چاپېـدونکي ((معـارف)) مجلـې کتـونکی غـړی هـم و. همدارنګه دیو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی.

استاد یون پر ۱۳۸۱ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لویې جرګې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، د دې جرګې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرګې غړی، بیاد جرګې د غړو له خوا د بېړنۍ لویې جرګې دلومړي منشي په توګه انتخاب شو. استاد یون په دې جرګه کې تر خپل وروستي وسه خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد دښمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله

تر دې جرګې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا د دې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرګې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا ترسره شول. استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرګه کې د نوموړې جرګې د دارالانشا د غړي په توګه خپل فعال رول ادا کړ. ټاکل شوې وه، استاد یون په ختیزو ولایتونو کې د افغانستان د جمهوري ریاست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لویو جنګسالارانو او ځینو تنظیمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملګرو ملتونو د زیات فشار له امله له کاره ګوښه شو. ملګرو ملتونو(UNAMA) استاد یون ته ورانديز وکړ، چې په کابل کې به تر دې

WWW.KHOST.AF

لوړه دنده دروسپارو، خو استاد یون ونه منله او خپلې استادۍ ته یې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته یې د ځینو ملګرو په زیات ټینګار او غوښتنه، د جمهوري ریاست د ملي امنیت شورا په دفتر کې د فرهنګي چارو د ریاست دنده و منله او په کابل پوهنتون کې پر استادۍ سربېره لا تر اوسه دا دنده پر مخ وړي. استاد یون پر ۱۳۸۵ل کال د افغانستان او پاکستان د امن ګډې جرګې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توګه غوره شو او دا دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد یون د خپلو اکادیمیکو لیکوال په توګه په تېرو شلو کلونو کې ګڼ شمېر فرهنګي او ټولنیز خدمتونه ترسره کړي، په ګڼو چاپي، راډیویي او تلویزیوني مرکو کې یې د واقعیتونو او حقایقو د څرګندیدو له امله د خلکو په زړونو کې ځای نیولی دی. که څه هم ډېر خلک د یون لیکنې، مرکې او نظریات خوښوي، خو یو شمېر داسې خلک هم شته، چې د یون سرسختي مخالفین دي. د هغه ملي او ګټورو نظریاتو ته هم غلط رنګ او تعبیر ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره یې زورواکي او د سیاسي ډلو ټپلو غړي او مشران دي، د استاد یون نظریات خپلو شخصي او تنظیمي ګټو ته خطر بولي، نو ځکه یې په ټینګه مخالفت کوي. زه دې شاهد یم، هر کله چې یون کومه لیکنه او مرکه کړې، نو دده پر وړاندې یې مثبت او منفي غبرګونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرګونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سیاسي بهیر کې یې ډېرې نامشروع ګټې ترلاسه کړي او ځانونه یې مطرح کړي دي.

WWW.KHOST.AF

مثبت غبرګونونه اکثره د ولس د مشرانو ، روښنفکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد یون په دغسې سختو اغزنو او تنګو شرایطو کې بیا هم خپل فرهنګي، سیاسي او ټولنیز کار ته دوام ورکوي
دا اوسنی فرهنګي کار، چې تاسو یې اوس په مسلسل ډول ګورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېر یو نیم کال راهیسې پرې په منظم ډول کار شوی، او ډل شوي او دا دی ستاسو مخې ته ایښودل کېږي، په داسې یو دولتي دفتر کې چې بوختیاوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنګي کار سرته رسول اسانه کار نه دی. استاد یون پر خپلو فرهنګي کارونو سربېره د ګڼو فرهنګي ټولنو د غړي، همکار او موسس غړي په توګه هم خپل فرهنګي رول ادا کړی، په پېښور کې یې د دوو المان مېشتو فرهنګي ټولنو (د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې) او (د پښتني فرهنګ د ودې پراختیا ټولنې) د همکار په توګه د بېلابېلو لیکوالو په لسګونو اثار، ایډیټ او چاپ کړي دي. دغه راز یې په سلګونو کورنیو مشاعرو، ادبي غونډو او سیمینارونو کې ونډه اخیستې ده، خپله یې هم په لسګونو مشاعرې، سیمینارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.
سربېره پر دې، په یو زیات شمېر، ملي او نړیوالو کنفرانسونو کې یې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړې ده. دلته به یې د اثارو یادونه وکړو:

اثار

الف- پنځوني:

کتاب نوم	خرنګوالی	چاپکال
• متکور	لومړۍ شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷
• په اورونو کې سندرې	دویمه شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷

WWW.KHOST.AF

ب-راټولوني:

- هیلې		ګډه شعري ټولګه		دویم ۱۳۸۷
- نیمګړي ارمانونه		د حیران شعري ټولګه		دویم ۱۳۸۷
- د لوونو فصل ګډه شعري ټولګه		دویم ۱۳۸۷
- د نازو انا یاد		د سیمینار د لیکنو ټولګه		دویم ۱۳۸۷
- د استاد الفت نثري کلیات		د استاد الفت نثرونه		دریم ۱۳۸۷
- سیندونه هم مري		د اسحق ننګیال شعري منتخبات		دویم ۱۳۸۷

ج-ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه
  د پوهنوال روستارتره کي اثر		دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه.
  د نینسي دوپرې اثر		دویم ۱۳۸۷
- په افغانستان کې د جګړې جنایتکارانو محاکمه
  د پوهنوال روستار تره کی اثر		دویم ۱۳۸۷

د-یونلیکنې:

- د اماراتو سفر		د اماراتو یونلیک		دویم ۱۳۸۷
- که یون دی یون دی		د اروپا یونلیک		لومړی ۱۳۸۷
- دپښتنو کون ترخنډو		د امریکا یونلیک		لومړی ۱۳۸۷

هـ-خبرې او شننې:

- د محمد ګل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه		دویم ۱۳۸۷
- استاد زیار د پښتني فرهنګ یو ځلاند ستوری		دویم ۱۳۸۷
- دکابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود		دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګ ته اوښتي زیانونه		دویم ۱۳۸۷
- د پښتو شعر هندسي جوړښت		شپږم ۱۳۸۷

WWW.KHOST.AF

- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل دویم ۱۳۸۷
- ساینسي پرمختیاوې دویم ۱۳۸۷
- ببرنۍ لویه جرګه ولسواکي او زورواکي دویم ۱۳۸۷
- اندیال خوشال لومړی ۱۳۸۷
- هیله د خپلو سریزو په لمن کې لومړی ۱۳۸۷
- کلتوري یون لومړی ۱۳۸۷
- فرهنګي فقر لومړی ۱۳۸۷
- مرکه او مرکې لومړی ۱۳۸۷
- خوشال په خپل ایډیال لومړی ۱۳۸۷
- د کتابونو په وړمو کې لومړی ۱۳۸۷
- افغانستان په سیاسي کړلېچ کې لومړی ۱۳۸۷
- پښتو لیکنۍ سمون لومړی ۱۳۸۷
- اوسنۍ رسنۍ لومړی ۱۳۸۷
- که نړیوال ماته وخوري؟ لومړی ۱۳۸۷

خدای (ج) دې استاد یون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم تاند لري، الله (ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په فرهنګي کارو زیار کې ورته د نور زغم او وسبلې هیله لرم.

په درناوي

وفاالرحمن وفا

کابل-افغانستان

WWW.KHOST.AF